

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YİRMİ YILI

1945 — 1965

Prof. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL
ve Doç. Dr. A. Halûk ÜLMAN

I. GİRİŞ : TÜRKİYE'NİN YALNIZLIĞI

Türkiye'nin son yıllarda karşılaştığı en önemli dış politika sorunu, hiç şüphesiz, Kıbrıs uyuşmazlığıdır. Bu uyuşmazlık, uzun gelişmelerden sonra 1965 Aralığında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun önüne geldiği zaman, dış politika olaylarını çok yakından izleyen gözlemciler de dahil, hemen hemen hiç kimse Kurulun Kıbrıs konusunda Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin çıkarlarını gözönünde tutmayan bir karar alabileceğini düşünmüyordu. Bu yüzden, 18 Aralık 1965'de Genel Kurulda yapılan oylama, Türkleri büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Gerçekten, bu oylamaya katılan devletlerin kırk yedisi oylarını Türk çıkarlarını önemli biçimde kısıtlayıp zedeleyen bir tasarı için kullanmışlar, elli dördü de çekimser kalmışlardır. Bu tasarıya karşı oy kullanan devletlerin sayısı, Türkiye ile birlikte, yalnızca altıdır. (1)

(1) Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 20. döneminde Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak Siyasî Komiteye Burundi, Çat, Kongo (Brazavil), Dahomey, Gabon, Gana, Gine, Togo, Hindistan, Jamaika, Kenya, Mali, Malavi, Nepal, Nijerya, Panama, Ruanda, Siera Leon, Uganda, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Liberya, Uruguay, Nijerya, Trinidad, Tobago, Kamerun ve Zambia tarafından 18 Kasım 1965 tarihinde sunulan ve bu Komitede 16 Aralık 1965 tarihinde 47 olumlu, 6 olumsuz ve 51 çekimser oyla, Genel Kurulda da 18 Aralık 1965 tarihinde 47 olumlu, 6 olumsuz ve 54 çekimser oyla kabul edilen karar tasarısı şöyledir :

«Kıbrıs Sorununu gözden geçiren Genel Kurul :

Güvenlik Konseyinin bu konudaki 4 Mart 1964, 13 Mart 1964, 20 Haziran 1964, 9 Ağustos 1964, 25 Eylül 1964, 18 Aralık 1964, 19 Mart 1965 ve 10 Ağustos 1965 tarihli kararlarını ve 11 Ağustos 1964 tarihindeki mutabakatını hatırlatır.

Kıbrıs sorunu konusunda 10 Ekim 1964 tarihinde Kahire'de toplanan taraf tutmayan ülkeler devlet veya hükümet başkanları konferansında kabul edi-

Öyle sanıyoruz ki, hiçbir başka olay, Türkiye'nin bugün milletlerarası alandaki durumunu bundan daha iyi biçimde yansıtamaz. Bu incelemede, Genel Kurul kararının niteliğine ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasına uygun olup olmadığına değinmiyeceğiz. Fakat, şu noktayı önemle belirtmek istiyoruz: Kararın niteliği ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasına uygunluğu ne olursa olsun, Genel Kuruldaki oylamanın sonucu, Türkiye'nin yıllardır izlemekte olduğu dış politikanın bizi getirip bıraktığı yalnızlık noktasını bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu bütün milletlerarası politika olaylarının yansıdığı bir organdır. Bu organda bütün dünya devletlerinin dış politika tutum ve eğilimini, diğer devletler

len tebliği hatırlatarak, Birleşmiş Milletler arabulucusunun (Galo Plaza) Kıbrıs konusunda 26 Mart 1965 tarihinde Genel Sekretere sunduğu raporu kaydederek, ayrıca Kıbrıs hükûmetinin niyet beyanı ve muhtırası ile,

A) Irk ve dinleri ne olursa olsun, bütün Kıbrıs halkına insan haklarının tam olarak tatbiki

B) Azınlık haklarının teminat altına alınması

C) Mezkûr beyan ve muhtırada münderic ve yukarıda sözü geçen hakların korunması

hususundaki taahhüdünü not ederek,

1. Kıbrıs Cumhuriyetinin, Birleşmiş Milletlerin eşit bir üyesi olarak, Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca tam bağımsızlık ve herhangi bir dış müdahale veya karışma olmadan egemenliğe hakkı olduğunu dikkate alır;

2. Bütün üye devletlerden, Birleşmiş Milletler Andlaşması, özellikle 2. maddenin 1. ve 4. paragrafları gereğince yüklendikleri taahhütlere uygun olarak, Kıbrıs Cumhuriyetinin bağımsızlık, birlik, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı göstermelerini ve herhangi bir müdahaleden kaçınmalarını talep eder.

3. Güvenlik Konseyinin 4 Mart 1964 tarihli kararı uyarınca Birleşmiş Milletler arabuluculuk faaliyetlerinin devamını tavsiye eder.»

Oyların dağılımını şöyle özetlemek mümkündür: Senegal hariç, bütün siyah Afrika devletleri tasarı lehinde oy vermişler, Senegal çekimser kalmıştır. Hindistan, Nepal, Birmanya ve Seylan oylarını tasarı lehine kullanmışlar, Japonya dahil diğer Asya devletleri çekimser kalmışlardır. Komünist devletlerin tamamı çekimser oy vermişler, yalnız Arnavutluk olumsuz oy kullanmıştır. Olumsuz oy kullanan Birleşik Amerika dışında, tüm NATO üyeleri çekimser kalmışlar, İsveç ve İspanya da bu guruba katılmıştır. Suriye ve Lübnan da Arap ülkelerinin çoğu gibi oylarını tasarı lehinde vermişler, Suudî Arabistan çekimser kalmıştır. Lâtin Amerika ülkelerinden Dominik, Şili, Uruguay, Panama, Paraguay, Trinidat, Tobago, Jamaika, Meksika olumlu oy kullanmışlar, geri kalanlar ise çekimser oy vermişlerdir. Tasarının aleyhinde oy kullanan devletler, yalnızca, ABD, İran, Pakistan, Libya, Arnavutluk ve Türkiye'dir. (Bakınız : *Yeni Gazete*, 18 Aralık 1965).

ve bloklar karşısındaki durumunu en açık şekilde görmek mümkündür.

Birleşmiş Milletler organlarında kararların Kuruluş belgesinde gösterilen amaç ve ilkelere uygun olarak alınması gerekir. Ancak, üyeler bu organlarda oylarını kullanırken, bu amaç ve ilkeleri bir tarafa bırakarak, çoğu zaman yalnızca kendi çıkarlarının ve eğilimlerinin etkisi altında hareket etmektedirler. Böyle olunca, Genel Kurulda alınan son karar, Türkiye'nin dünya devletleri çoğunluğunun genel çıkar ve eğilim çizgisinin dışında kaldığını açıkça göstermektedir.

18 Aralık 1965 tarihli oylamada oylarını Türk görüşüne karşı kullananlar genellikle Asya-Afrika bloku devletleridir. Zaten çoğunluk kazanan karar suretini hazırlayıp bunun önce Siyasî Komisyondan, sonra Genel Kuruldan geçmesini sağlayanlar da bu devletlerdir. (2) Çekimser kalanlar, başta Lâtin Amerika devletlerinin çoğu olmak üzere, Birleşik Amerika dışında bütün Batılılar ve Sovyet blokudur. Birleşmiş Milletlerin komünist rejimi benimsemiş üyelerinden yalnızca Arnavutluk bu gruba katılmamıştır. Oylarını Türk çıkar ve haklarıyla açıkça bağdaşmayan bu karar suretine karşı kullanan devletler ise, Türkiye'den başka, Birleşik Amerika, Pakistan, İran, Arnavutluk ve Libya'dır.

Bu, Kıbrıs anlaşmazlığının Birleşmiş Milletler önüne ilk gelişi değildir. Anlaşmazlık bundan önce de çeşitli kereler Genel Kurula getirilmiş, fakat 1965 Aralığına kadar buradan Türkiye'nin istemediği türden bir karar çıkmamıştı. (3) 1965 Aralığında, bundan önce yapılan oylamalara bakılınca, üç önemli değişiklik görünmektedir.

(2) Yukarıdaki dip notuna bakınız.

(3) Yunanistan Kıbrıs meselesinin Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun gündemine konulmasını ve Kıbrıs halkına kendi geleceklerini kararlaştırmak (self-determination) hakkının tanınmasını, ilk olarak, 1954 Ağustosunda istemişti. Bu istek aynı yılın Eylül ayında Genel Kurulda tartışılmış ve meselenin gündeme alınmasına karar verilmiştir. Bundan sonra mesele Siyasî Komisyonda tartışılmış ve sonunda, Kıbrıs sorununun «şimdilik» kaydıyla görüşülmemesi kararlaştırılmıştır. Genel Kurul, 17 Aralıktaki oturumunda, Siyasî Komisyonun bu kararını olduğu gibi kabul etmiştir.

Yunanistan 1955 Temmuzunda yeniden Birleşmiş Milletler'e başvurarak Kıbrıs halkına self-determination hakkının tanınmasını bir kere daha istemiştir. Fakat Genel Kurul, Eylül sonlarında yaptığı toplantılarda 10 çekimser ve 22 olumlu oya karşı 28 oyla Kıbrıs meselesinin gündeme alınmamasını kararlaştırmıştır. Bilindiği gibi, bu sıralarda Kıbrıs İngiliz yönetimi altın-

Bunların birincisi, şimdiye kadar oylarını hep «self-determination» (halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi) ilkesi için kullanan Asya - Afrika devletlerinin sayısındaki artıştır. Üstelik, bundan önce Fransa'nın izinden giden Fransızca konuşan Afrika devletleri de, bu sefer, öteki Asya - Afrika devletlerine katılmışlardır. İkinci değişiklik, Kıbrıs konusuyla ilgili olarak bundan önce yapılan oylamalarda Türkiye ile birlikte oy kullanan Batılı devletlerin, son oylama sırasında, Asya - Afrika grubu tarafından hazırlanıp getirilen tasarı karşısında çekimserliği seçmeleridir. Nihayet, üçüncü olarak, şimdiye kadar oylarını Türkiye'den çok başka biçimde kullanan komünist devletler, bu sefer, çekimser kalmakla yetinmişlerdir. 18 Aralık 1965'de yapılan oylamanın, Türkiye bakımından, bu sonuncu gelişmeden başka hiçbir sevindirici yönü yoktur.

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: Türkiye, Kıbrıs gibi kendisi için çok önemli bir dış politika sorununda Batı-

daydı ve Kıbrıslı rumlar, yaptıkları mücadeleyi, bir bağımsızlık mücadelesi olarak tanıtmaya çalışıyorlardı. Yunanistan bu mücadelenin şampiyonluğunu yaparken, Türkiye, oyunu self - determination hakkına karşı kullanmaktan başka birşey yapamamıştır.

Yunanistan Kıbrıs sorununu 1957 yılında gene Genel Kurulun önüne getirmiştir. Genel Kurul, bu sorunu, 20 Eylülde tartışmasız olarak gündemine koymuştur. Birinci Komisyonda yapılan görüşmelerden sonra, 12 Aralık 1957'de, 20 olumsuz ve 25 çekimser oya karşı 33 oyla, «halkların kendi geleceklerini kendilerinin kararlaştırmaları hakkının Kıbrıs halkına da uygulanması amacıyla» ve «bir işbirliği zihniyeti içinde» yeni görüşmelere girişilmesini isteyen bir karar sureti kabul edilmiştir. Bağdat Paketi içindeki dostumuz Irak ile Fas ve Tunus da dahil bütün müslüman Orta Doğu devletleriyle komünist blokun oyları sayesinde kabul edilen bu karar sureti, Yunanistan için önemli bir başarı adımıydı. Ancak, Genel Kurulda 14 Aralıkta yapılan oylamada gerekli üçte iki çoğunluğu toplayamamıştır.

Yunanistan 1958 yılında konunun yeniden Genel Kurul gündemine alınmasını istemiştir. Bu istek Genel Kurulun 22 Eylül toplantısında ele alınmış ve Kıbrıs uyuşmazlığı gündeme konularak Birinci Komisyona havale edilmiştir. Yapılan tartışmalar sonunda, Birinci Komisyon, 4 Aralık 1958'de, «ilgili üç hükûmetle Kıbrıslıların temsilcilerinin katılmayla bir konferans» toplanmasını isteyen İran karar suretini, 22 olumsuz ve 28 çekimsere karşı 31 oyla kabul etmiştir. Fakat bu tasarrımın da Genel Kurulda gerekli üçte iki çoğunluğu toplayamayacağı anlaşılınca, oy birliğiyle, Meksika'nın Kıbrıs anlaşmazlığının «barışçı, adil ve demokratik» bir çözüme ulaşması için harcanan çabaların devamını isteyen yuvarlak karar suretinin kabulünden başka çare kalmamıştır. 1958 yılında bu konuda yapılan oylamalarda, komünist blokla Asya - Afrika devletlerinin çoğunluğunun gene Yunanistan'la birlikte oy kullandıkları görülüyor.

lilar tarafından yalnız bırakılmıştır, Asya - Afrika devletleri tarafından yalnız bırakılmıştır, komünist devletler tarafından yalnız bırakılmıştır. Acaba, objektif olarak düşünüldüğü zaman çok haklı görüldüğü bir konuda Türkiye'nin böyle bir yenilgiye uğramasının gerçek sebepleri nelerdir? Öyle sanıyoruz ki, bu soruya doğru bir karşılık verebilmek için, Türkiye'nin son yirmi yılda izlediği dış politikanın tümünü bir incelemeye vurmak gerekir. İşte bizim bu yazıda yapmak istediğimiz de kısaca budur.

II. TÜRKİYE VE BATI : TÜRKİYE'Yİ BATIYA, BATIYI DA TÜRKİYE'YE YAKLAŞTIRAN NEDENLER

Türk dış politikasının ilk bakışta göze çarpan en önemli özelliği, Batılı devletlerle, bu arada Birleşik Amerika ile olan ilişkileridir. Türkiye'yi Batı ile yakın ilişkiler kurmaya iten çeşitli nedenler vardır. Bunların en başında, İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'ye yöneltilen Sovyet tehditleri geliyor. Sovyetler Birliği karşısında duyduğu güvenlik endişesile, Türkiye 1952 yılında NATO'ya katılmış, ondan sonra da «barış ve güvenliğin bölünmezliği» sloganı altında ve Birleşik Amerika ile kurduğu bir dizi ikili anlaşmalar ağı ile kendini, fazla düşünmeden, bu devletin savunma düzenine bağlamıştır. Türkiye'yi Batı ile yakın ilişkiler kurmaya iten ikinci neden, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek için gerekli gördüğü dış yardımdır. Gerçekten, kalkınması için dış yardıma bel bağladığına göre, dış yardım piyasasında yeni bir devlet ortaya çıkıncaya kadar Türkiye için önce Birleşik Amerika'nın, sonra da kendilerini hızla toparlayan Avrupa devletlerinin desteğini aramaktan başka çare yoktu. Nihayet, Türkiye'nin Batı ile yakın ilişkiler kurmasının üçüncü nedeni de, daha Atatürk devrimi ile başlayan Batılılaşma çabalarıdır. Atatürk'ten sonra gelen Türk yöneticileri, Batılılaşmayı aynı zamanda Batı ile sıkı dış ilişkiler kurmak anlamına almışlardır. Bu üç nedene de, aşağıda, geniş biçimde değineceğiz.

Nasıl İkinci Dünya Savaşından sonra Batıya bağlanmak Türkiye için en önemli amaç sayılmışsa, Türkiye'nin de, hiç değilse bir zamanlar, Batılılar için önemli bir ülke sayıldığından şüphe edilemez. Gerçi NATO'nun ilk kuruluşunda Batılılar savunma yüklemelerini genişletmemek için Türkiye'yi bu kuruluşun dışında bırakmışlardır ama, (4) aradan çok geçmeden, nüfusunun önemli bir yüzdesini si-

(4) Türkiye'nin başlangıçta Yunanistan'la birlikte NATO'nun dışında bırakılmasının nedenleri çeşitlidir. Bir kere, NATO üyesi İskandinav devletleri ve Bene-

lâh altında tutan Türkiye'yi kendi aralarına almadan NATO'nun tümen sayısı hedefine ulaşamayacaklarını anlamışlardır. Öteyandan, Türkiye'nin jeopolitik durumu da Batı için önemli idi. Üç kıt'anın birleştiği noktada bulunan Türkiye hangi sistemin içinde olursa o sistemin Orta Doğu'yu ve Asya'yı kolayca kendi deneti altında tutmak, hattâ nüfuzunu buralara yaymak imkânını bulacağı açıktır. Nitekim, İkinci Dünya Savaşından sonra Orta Doğu'dan tasviye edilmek durumunda kalan İngiltere, bu kaçınılmaz sonucu biraz olsun geciktirebilmek ve askerlerini bölgede barındırmayı sağlayacak bir formül bulabilmek için, daha savaşın sona erdiği ilk günlerden başlayarak, içine Türkiye'nin de katılacağı bir Orta Doğu düzeni kurmaya çalışmıştır. 1949-1951 yıllarının Akdeniz Paktı ve Orta Doğu Kumandanlıkları tasarıları, Orta Doğu Savunma Düzeni, daha sonraki Bağdat Paktı (CENTO) denemesi, hep bu düşüncenin meyvalarıdır. Buna karşılık Birleşik Amerika da, 1950 yıllarında, Türkiye'yi Sovyetler Birliğine gerekirse yapılacak bir karşı-saldırı için en elverişli üs olarak görmeye başlamıştır. Nihayet, Sovyetler Birliği'nin 1957 yılında uzun menzilli, kıt'alararası füzeler (ICBM) yapmasından sonra, Türkiye'nin nükleer dengenin sağlanması bakımından da önemi artmıştır. Birleşik Amerika, kendi kıt'alararası füzelerini geliştirmeye kadar, Türkiyede'de kurduğu Jüpiter füzelerine çok önem vermiştir. Ancak, Amerikan kıt'alararası füzeleri geliştirildikten sonra Türkiye'nin nükleer denge içindeki yeri daralmıştır. Nitekim, Birleşik Amerika Küba buhranı sırasında Türkiye'deki Jüpiter üslerini Sovyetler Birliği ile zimni bir pazarlık konusu yapmış ve bunları kaldırarak nükleer dengeyi Akdeniz'e soktuğu Polaris denizaltılarıyla sağlamaya başlamıştır. (4a)

lux ülkeleri, Türkiye'nin NATO'ya katılmasının kendilerini günün birinde pek az ilgili buldukları Doğu Akdeniz'de bir savaşa sürüklemesinden korkmuşlardır. İkincisi, NATO üyeleri, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmalarının kendilerine bu Teşkilât çerçevesinde yapılan Amerikan yardımlarını bölmesinden çekinmişlerdir. Üçüncüsü, bazı üyelere göre, Kuzey Atlantik Andlaşması yalnızca bir savunma paktı değil, gelecekte kurulacak bir Kuzey Atlantik Topluluğunun çekirdeğidir. Oysa, gene bu üyelere göre Türkiye ve Yunanistan ne kültür, ne de gelenek bakımından bir Atlantik devletidirler. Nihayet, bu iki devletin NATO'ya alınmasına karşı en büyük itiraz İngiltere'den gelmiştir. Çünkü İngiltere'nin Orta Doğu'nun savunması konusunda kendine göre düşünce ve görüşleri vardı. Bunlara sırası gelince etraflı biçimde değineceğiz. (Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmamasının nedenleri konusunda geniş bilgi için bk. D. J. K. «Greece, Turkey, and NATO,» *The World Today*, April 1952, sh. 162-169).

(4a) İleride 70. numaralı dip notuna bk.

Türkiye üzerindeki Sovyet tehditleri ve sonuçları: Türkiye ile Batı arasındaki ilişkiler, bizim için ne gibi çıkarlar ve sakıncalar yaratmıştır? Bu, son yılların Türkiye'de en çok tartışılan sorularından biridir.

Bu soruya doğru cevap verebilmek için, Türkiye'yi genel olarak Batıya, özellikle Birleşik Amerika'ya bağlayan nedenler üzerinde geniş biçimde durmak gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu nedenleri politik, ekonomik, sosyal - ideolojik olmak üzere üç kümede toplayabiliriz. Türkiye'yi Batıya iten politik nedenlerin başında da, İkinci Dünya Savaşından sonra bu ülkenin karşılaştığı Sovyet tehditleri gelmektedir.

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşından önce dünya üç büyük kampa ayrılmıştı: Birleşik Amerika ile Batı Avrupa devletlerinin mensup oldukları demokratik - kapitalist kamp, Hitler Almanya'sı etrafında toplanan Faşist kamp ve Sovyetler Birliğinin temsil ettiği komünist kamp. Faşist kamp, kapitalist ve komünist kampların savaş içinde yaptıkları işbirliği sonunda ortadan silinmiştir.

Savaştan önceki yıllarda Türkiye bu kampların hepsi ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, hiçbirini ötekine açık bir biçimde tercih etmemiştir. (5) Savaşı izleyen ilk günlerde de Savaştan galip çıkan kapitalist ve komünist bloklarla bu biçim ilişkilerini devam ettirmek istemiştir. Fakat savaş içinde izlediği tarafsızlık politikası, (5 a) savaş sonu dünyasında, Türkiye'yi büyük bir yalnızlık içinde bırakmıştır. İşte bunun içindir ki, Türkiye, 1945 yılında bazı Sovyet istekleriyle karşı karşıya kalınca, güvenliği ve toprak bütünlüğü bakımından büyük bir endişe duymuş ve kendisine destek aramaya başlamıştır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki endişesi temelsiz değildi. Hatırlanacağı gibi, Sovyet hükûmeti, Türkiye üzerindeki niyetlerini daha 1939 yılında Moskova'ya giden Türk heyetine açıklamış bulunuyordu. (6) Savaş içindeki tutumu da, Türkiye'ye, Sovyet-

(5) İki dünya savaşı arasındaki Türk dış politikası için bk. Doç. Dr. Mehmet Gönlübol ve Dr. Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, (Ankara, 1963.)

(5a) İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Türk dış politikası için bk. Dr. Türkkaya Ataöv, *Turkish Foreign Policy, 1939 - 1945* (Ankara, 1965) ve Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, «İkinci Dünya Harbinde Türkiye,» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1958), no. 2, sh. 139 - 179.

(6) Bir karşılıklı yardım andlaşması imzalanması için Sovyet hükûmeti tarafından davet edilen bu heyete, Sovyet yöneticileri, iki devlet arasında böyle bir and-

ler Birliği'nin savaştan sonra ortaya bazı isteklerle çıkacağını açıkça anlatmıştı. (7) Nitekim Yalta Konferansından birkaç hafta sonra, 19 Mart 1945' de, Ankara hükûmetine bir nota vererek, süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk - Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktını yenilemek istemediğini bildirmiştir. (8) Bu notayı aldığı sırada savaş boyunca izlediği tarafsızlık politikasının yarattığı yalnızlık içinde bulunan Türk hükûmeti, önce Sovyetler Birliği ile bir anlaşma zemini aramıştır. Gerçekten, 4 Nisan 1945 de Sovyetler Birliği'ne verdiği karşılık notasında, süresi sona ermekte olan 17 Aralık 1925 andlaşması yerine her iki tarafın da bugünkü çıkarlarına daha uygun ve ciddi değişiklikleri kapsayan yeni bir andlaşma yapılması yolundaki Sovyet telkinlerinin uygun görüldüğü ve bu amaçla yapılacak tekliflerin büyük bir dikkat ve iyi niyetle inceleneceği bildirilmektedir. (9)

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı bu davranışı savaş sonunda izlemek istediği genel yayılma politikasının belirtilerinden biriydi. Sovyetler Birliği'nin bu tutumu önce Yalta, sonra da San Francisco Konferansında açıkça ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat, Türkiye'de geniş yankılar ve tepkiler uyandıran bu Sovyet davranışı, Tür-

laşma imzalanması isteniyorsa Türkiye'nin şu şartları kabul etmesi gerektiğini söylemişlerdir: 1) Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından beraberce savunulması gereklidir; 2) Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerini Boğazlardan geçirmeyeceği hakkında Türkiye Sovyetler Birliği'ne teminat vermelidir; 3) İmzalanacak olan yeni andlaşmaya bunun Sovyetler Birliği'ni Almanya ile ne doğrudan doğruya, ne de dolaylı bir çatışmaya sürükleyeceğine dair bir ihtirazî kayıt konulmalıdır (Bk. Cevat Açıkalın, «Turkey's International Relations,» *International Relations*, XXIII (1947), sh. 481.) Türkiye bu şartları kabul etmemiştir.

- (7) Örneğin, 12 - 13 Kasım 1940 tarihlerinde Berlin'de Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile Alman devlet adamları arasında yapılan görüşmelerde, Molotov, Sovyetler Birliği'nin sıcak denizlere çıkabilmesi için Türkiye'nin Sovyet nüfuzu altına bırakılmasını ve Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması için de Sovyetler Birliği'ne Türk Boğazlarını kontrol etme yetkisinin verilmesini istemiştir. (Berlin görüşmeleri ve bu görüşmeler sırasında Türkiye hakkında konuşulanlar için bk. R. J. Sontag ve J. S. Beddie (eds.), *Nazi-Soviet Relations, 1939 - 1941, Documents from the German Foreign Office* (Washington, 1948), sh. 216 - 258). Gene Molotov'un Berlin görüşmelerinden on gün kadar sonra Moskova'daki Alman Büyükelçisine verdiği muhtıradan, Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne deniz ve kara üsleri verilmesi için Türkiye üzerine ortak baskı yapılması istenmektedir (*aynı kaynak*, sh. 248 - 259.) Almanya, Sovyetler Birliğine bozuşup savaşa tutuşunca, Türkiye'yi kendi yanına çekebilme için bu istekleri Ankara'ya açıklamıştır.
- (8) *Aynı Tarihi*, 136 (Mart 1945), sh. 52.
- (9) *Aynı kaynak*, 137 (Nisan 1945), sh. 62.

kiye dışında aynı tepkiyle karşılanmamıştır. Çünkü büyük devletler, özellikle Birleşik Amerika, bu sırada savaş sonu düzenini hâlâ Sovyetler Birliği'nin işbirliğiyle korumanın mümkün olabileceğini düşünüyordular. Batıların Sovyetler Birliği'nin yayılma niyetlerini anlamaları, ancak, Sovyet hükûmetinin kurtarılan Avrupa devletleri, özellikle Polonya konusunda Yalta'da yayınlanan demece aykırı davranışlarda bulunmasından sonradır. (10)

19 Mart 1945 tarihinde Sovyet notasını aldıktan sonra, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile uygun bir anlaşma zemini aramaya başladığını yukarıda söylemiştik. Ancak, aradan çok geçmeden, Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlık haklarının bir kısmını ve bazı topraklarını kaybetmeden Sovyetler Birliği ile anlaşabilmesinin çok zor olduğu ortaya çıkmıştır. Gerçekten, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'le 7 Haziran 1945'de yaptığı bir görüşme sırasında, eğer Sovyetler Birliği ile anlaşmak istiyorsa Türkiye'nin bazı sınır düzeltmelerine ve Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesine razı olması gerektiğini söylemiştir. (11)

Bütün bu olup bitenler karşısında Batılı devletlerin tutumuna gelince; o sırada dünyada beliren Sovyet tehlikesine karşı koyacak tek kuvvetli devlet olarak Birleşik Amerika görünmektedir. Bunun içindir ki Türkiye Sovyet isteklerle karşılaşınca Birleşik Amerika'nın bu konudaki görüşünü öğrenmek istemiştir. Fakat Amerika kamu oyu bu sırada Sovyet yayılma isteklerinin hâlâ farkına varamamıştı ve dünyanın dört bir tarafına yayılmış çocuklarının geri dönmelerinden başka birşey düşünmüyordu. (12) Amerikan hükûmeti ise hâlâ savaş sonrası dünyasında barış ve güvenliğin uluslararası işbirliği yoluyla sağlanacağını umuyordu. Bu bakımdan, Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Mr. Grew, 7 Temmuz 1945'de kendisile

(10) Batılılar ile Sovyetler Birliği arasındaki işbirliği ve bozuma dönemleri konusunda bilgi için bakınız: William Hardy McNeil, *America, Britain and Russia, Their Co-operation and Conflict, 1941 - 1946* (London: Royal Institute of International Affairs, 1953.)

(11) Molotov ile Sarper arasındaki bu görüşmenin ayrıntıları için bk. Department of State, *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers; The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945* (Washington, 1960.) Vol. I, sh. 1017, 1020. Ayrıca bk. Necmettin Sadak, «Turkey Faces the Soviets,» *Foreign Affairs*, XXVII (1948-49), sh. 449-461.

(12) Amerikan kamu oyunun bu sırada içinde bulunduğu psikolojik durum konusunda bk. Eric F. Goldman, *The Crucial Decade, 1945-1955* (New York, 1956), chap. I).

bu konuda bir görüşme yapan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'a, Molotov'la Selim Sarper arasında Moskova'da yapılan görüşmenin şimdilik dostça bir görüş teatisine benzediğini, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı herhangi bir somut tehdit yöneltmediğini söyleyerek, Türk hükûmetinin Birleşik Amerika'nın Sovyet hükûmeti nezdinde teşebbüse geçmesi yolundaki isteğini kabulden kaçınmıştır. (13)

Birleşik Amerika Potsdam konferansı sırasında da (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Türkiye üzerindeki Sovyet isteklerinin önemini anlamamış görünüyor. Nitekim, Başkan Truman, Potsdam'da Sovyet toprak isteklerinin yalnızca Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendiren bir sorun olduğunu söylemektedir. (14) Fakat, anlaşıldığına göre, bir yandan sömürge imparatorluğu döneminden kalma alışkanlığı ile deniz yolları üzerindeki denetini kaybetmek istemeyen İngiltere ile Amerikan savunma uzmanlarının ısrarı, (15) öteyandan da savaş içinde yapılan kapitalist - komünist işbirliğinin savaş sonunda işlemeyeceği yolundaki ilk şüphelerin belirmesi, Sovyetler Birliğinin o zamana kadar Türk Boğazları üzeride ileri sürdüğü istekleri anlayışla karşılayan Birleşik Amerika'nın, Yalta'da olduğu gibi Potsdam'da da Sovyetlere Boğazlar konusunda açık bono vermesine engel olmuştur. (16)

İki kamp arasındaki işbirliğinin savaş sonunda işlemeyeceği yolundaki düşünceler 1946 yılında daha da kuvvetlenmiştir. Bu düşünceleri kuvvetlendiren olaylar, bu sıralarla Yunanistan'da başlayan iç savaş ile Sovyetler Birliği'nin İran'daki askerlerini geri çekmemek konusundaki ısrarıdır. 1947 yılında bunları Doğu Avrupa'daki daha başka olaylar izlemiş ve bu yıldan sonra dünyanın iki kutba ayrılması olayı (*bipolarisation*) alabildiğine hızlanmıştır. Birleşik Amerika'yı Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'yi tam destekle-

(13) 11 no. lu dipnotunda adı geçen *The Potsdam Conference*, Vol. I, sh. 1044 - 1046. Bu konuda ayrıca, Grew'nun anılarında da geniş bilgi vardır. Bk. Joseph C. Grew, *The Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forty Years, 1904 - 1945* (Boston, 1952), Vol. II, sh. 1470 - 1473.

(14) *The Potsdam Conference*, Vol. II, sh. 304.

(15) Aynı kaynak, sh. 303 - 304. Ayrıca bk. Department of State, *Foreign Relations of the United States; Diplomatic Papers; The Conferences at Malta and Yalta* (Washington, 1955), sh. 328 - 329.

(16) Birleşik Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı içinde Boğazlar konusunda takındığı tavır için bk. A. Halûk Ülman, *İkinci Cihan Savaşının başından Truman Doktrinine kadar Türk - Amerikan münasebetleri, 1939 - 1947* (Ankara, 1961), sh. 44 - 46.

mek kararını almaya zorlayan, işte bu iki kutba ayrılma olayının başlamasıdır. (17)

Burada şu nokta üzerinde dikkatle durmak gerekir : Türkiye 1945 - 47 yılları arasında Sovyetler Birliği karşısında yalnız olduğu halde, Sovyet isteklerine boyun eğmemiştir. Eğer bu sırada bir Sovyet saldırısına uğrasaydı, Batı'nın Türkiye'nin yardımına koşacağını gösteren hiçbir belirti yoktu. Fakat 1947 yılından başlayarak Sovyet emelleri Batılılar tarafından anlaşılınca, Birleşik Amerika, Türkiye'yi, Sovyet yayılmasının durdurulması gereken noktalardan biri olarak görmüştür. (18) Başka bir deyişle, 1947'den sonra Türkiye ile Birleşik Amerika arasında Truman Doktrin ile başlayan yakınlaşma, (19) yalnız Türkiye'nin değil, her iki devletin de karşılıklı çıkarlarına uygun görünmüştür. Eğer Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ülkelerini uydulaştırmasaydı, Yunanistan iç savaşına karışmasaydı, İran'daki askerlerini geri çekmemek için direnmeseydi, acaba Birleşik Amerika Türkiye'ye askerî yardım yapmak gereğini gene de duyacak mıydı? Bize kalırsa gerçek şudur ki, Birleşik Amerika'yı, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki tutumundan değişik olarak, gelecekte yalnızlık politikasına tekrar dönmemeye, bu arada Truman Doktrinini ile Yunanistan ve Türkiye'ye yardım elini uzatmaya iten neden, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı tehditler değil, Sovyet davranışlarının ortaya çıkardığı yeni uluslararası ortamdır.

Ekonomik kalkınma sorunu : Türkiye İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmıştır. Bunun Türk ekonomisi üzerinde olumlu sonuçlar doğurması beklenirdi. Nitekim savaşan devletlere sattığı ham maddeler sayesinde, 1945 yılında, elinde birikmiş 245 milyon dolarlık bir altın ve döviz stoku vardı. (20) Fakat bunun o günün ölçülerine göre bile büyük bir stok olmadığı açıktır. Öteyandan, savaşa girmediği halde bütün savaş boyunca çok büyük bir orduyu silâh altında tutması da, Türkiye'yi tarafsızlığın nimetlerinden yeteri kadar faydalanmaktan alıkoymuştur.

Savaş sonunda karşılaştığı Sovyet tehlikesi, Türkiye'nin elindeki altın ve döviz stokunu ekonomik kalkınma için kullanmasına engel olmuştur. Sovyet tehlikesinin günün birinde Türkiye'yi savaşa

(17) Bk. aynı kaynak, sh. 69 - 85.

(18) Aynı kaynak, sh. 78 - 80.

(19) Truman Doktrinini konusunda geniş bilgi için bk. aynı kaynak, sh. 95 - 106.

(20) Winifred N. Handsel, «U. S. Aid to Turkey,» *Foreign Policy Reports*, October 1, 1947, sh. 183.

sürüklenmesinden korkan Türk yöneticileri, bu stoku o günler için saklamak istemişlerdir. (21) Ancak, 1945 yılından başlayarak Türkiye çok partili döneme girmiştir ve oy hakkını kazanan kitleler, bu hakka dayanarak, yöneticiler üzerinde ekonomik refahları için baskı yapmaya başlamışlardır. Bu bakımdan, Türk yöneticileri, kütleleri en kısa zamanda refaha kavuşturacak yeni çalışma alanları açabilmek için, büyük yatırımlara girmek zorunluğunu duymuşlardır.

Savaşın bitmesi Türk ekonomisi üzerinde bir de olumsuz etki yapmıştır. Gerçekten, savaşın bitmesi ile birlikte savaş içinde yükselen ihraç malları fiyatları olağan seviyeye düşmüş, bu yüzden Türkiye'nin dış gelirleri azalmıştır. (22) Ellerindeki stoku bir savaş ihtimalini düşünerek kullanmak istemedikleri ve dış gelirler de savaşın bitmesiyle birlikte azaldığı için, Türk yöneticileri borçlanmaya gitmekten başka çare görememişlerdir. Zamanın Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer'in TBMM'nde yaptığı 1946 yılı bütçe takdim konuşmasında da belirttiği gibi, Türk hükûmeti, memleketin karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunları çözebilmek için bir yandan uzun süreli iç borçlanmalardan, öteyandan da dış kredilerden faydalanmak kararını vermiştir. (23)

Türkiye'nin dış kredi konusunda yaptığı ilk teşebbüs, 1945 yılının sonlarına doğru İhracat ve İthalât Bankasının aracılığıyla Birleşik Amerika'dan istenen 300 milyon dolarlık borçtur. Fakat Birleşik Amerika, dünyadaki Sovyet tehdidi açık bir biçim alıncaya kadar Türkiye'nin bu isteğine olumlu bir karşılık vermemiştir. 1946 Ekiminde yapmayı kararlaştırdığı yardım ise, Türkiye'nin istediği 300 milyon dolara karşılık, yalnızca 25 milyon dolardı. (24)

Amerikan yöneticileri çok uzun bir süre Türkiye'nin durumunu yalnız askerî bakımdan değerlendirmişlerdir. 1947 yılında ilân edilen Truman Doktrinin amacı Türkiye'nin savunma gücünü arttırmaktır. Türkiye'nin 1947 Temmuzunda Paris'te toplanan Ekonomik İşbirliği Konferansına getirdiği kalkınma plânı ve kredi isteği, Amerikan uzmanları tarafından, Marshall Plânının millî kalkınma programlarının finansmanı için değil, savaştan yıkılmış olarak çıkan Avru-

(21) Thomas J. Hamilton, «Large U. S. Credit Sought by Turkey,» *The New York Times*, April 12, 1946.

(22) Bk. Nurullah Esat Sümer'in 1946 bütçesini takdim konuşması, *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*, VII. Dönem, Cilt: 20, sh. 80 - 88.

(23) Aynı kaynak, sh. 87.

(24) A. Halûk Ülman, *op. cit.*, sh. 91 - 92.

pa'nın kalkınması için hazırlandığı gerekçesile geri çevrilmiştir. (25) Türkiye'nin Marshall Plânının içine alınması için, bu ülkenin savunmasını güçlendirmek isteyen Amerikan yöneticilerinin kendi ekonomi uzmanlarını haksız bulması ve Türk hükûmetinin ısrarlı uyarılarda bulunması gerekmiştir. (26) Marshall Plânı sona erdikten sonra Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımının amacı da, herşeyden önce, Türk savunmasının güçlendirilmesi olmuştur. Nitekim bir Amerikalı görevli, bu amacı, «Türk ekonomisinin dengeli bir biçimde gelişmesini sağlamak ve dolayısıyla Türkiye'nin askerî gücünü çoğaltmak» diye tanımlıyor. (27) Bu konuyla ilgili Amerikan belgelerinde Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın önemli bir kısmının adı, Savunma desteği yardımı olarak geçmektedir. (28)

Ancak, Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımının amacı Türk ekonomisinin geliştirilmesinden çok Türk savunmasının kuvvetlendirilmesi olunca, başka bir deyişle savunmaya öncelik tanınınca, bu yardım çok geçmeden Türkiye'nin başına yeni ekonomik güçlükler açmıştır. Gerçekten, Truman Doktrini gereğince Birleşik Amerika'dan gönderilen savunma araç ve gereçleri için bir bedel ödenmekle beraber, bunların bakımı için yılda 400 milyon lira ayırmak gerekmiş ve bu yüzden bütçedeki savunma giderlerinde kısıntı yapılamamıştır (29). Bunun yanısıra, Birleşik Amerika'nın yolladığı araç ve gereçlerin yedek parçaları da ancak aynı devletten alınacağına göre, ortaya bir de dolar bulmak güçlüğü çıkmıştır. Türkiye'nin dış ticareti büyük ölçüde Birleşik Amerika ile değil, fakat Avrupa ülkeleriyle olduğu için, bu güçlük zamanla kendini daha çok duyuracak ve Türk yöneticilerinin Amerikan yardımını aramak zorunluluklarını daha da arttıracaktır (30).

Türkiye'ye «Savunma desteği yardımı» adı altında yapılan ekonomik yardımlara gelince; bunların Türk ekonomisi üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırma, ne yazık ki, yoktur. Biz şu kadarını söyleyelim ki, 1954-1960 yılları arasında Türkiye'ye yapılan

-
- (25) Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın T.B.M.M.'nde yaptığı 2 Şubat 1948 tarihli konuşma, *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, VIII. Dönem, Cilt: 10, sh. 5.
- (26) A. Halûk Ülman, *op. cit.*, sh. 118 - 119.
- (27) Bk. Dr. Baran Turner, *Milletlerarası İktisadî Yardımlar ve Kalkınma Meselesi* (Ankara, 1963), sh. 83.
- (28) Aynı kaynak, 14 nolu tablo (sh. 88)
- (29) *The New York Times*, March 7, 1948.
- (30) Dr. Osman Okyar, «Amerikan Yardımları ve Türk Ekonomisi,» *Siyasî İlimler Mecmuası*, No. 260 (Kasım 1952), sh. 341 - 342.

Amerikan ekonomik yardımının yarısından fazlası bu ad altında yapılmıştır ve alınan yardımlar en çok tarım, eğitim, madencilik ve yol yapımı gibi alt-yapı yatırımlarına kullanılmıştır. Buna karşılık, gerçek bir kalkınmayı sağlayacak endüstri yatırımlarına ayrılan pay, genel yardım toplamının yalnızca yüzde 6.8'ini bulmaktadır (31).

Demokrat Parti'nin Batılılaşmaktan anladığı: Türkiye'nin 1947 yılından sonra dış politikasında önemli değişiklik yapmasını etkileyen üçüncü neden, sosyal ve ideolojik nedenlerdir. Bunlar, iç politika ile dış politika arasındaki bağlantıyı sağlayan ve bunların birbirlerini karşılıklı olarak etkilemesinden doğan nedenlerdir.

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı öncesi döneminde Türkiye'nin izlediği dış politikanın çizgisi, uluslararası gelişmelerin etkisi altında, gittikçe artan ölçülerde Batılı demokrasilere yönelen bir eğilim göstermiştir. Fakat bu eğilim 1939 yılına kadar hiçbir zaman tam bağlantıya varmamış, 1939 bağlantılarından sonra da ulusal çıkarların gerektirdiği esnekliği korumuştur. Öyle sanıyoruz ki, Türkiye'deki iç rejimin belirli ve sağlam bir felsefeye bağlanmış olduğu bu dönemde dış politikamız için en uygun yol buydu. Eğer ulusal ve uluslararası durum savaştan önceki görüntüsünü korusaydı, Türkiye savaştan sonra da bu politikasını devam ettirmek isteyecekti kanısındayız.

Ancak, Türkiye savaştan hemen sonra tek partili düzenden ayrılmış ve çok partili düzene geçmiştir. Bu, o sıralarda yalnızca Batılı devletlerde görülen bir düzendi. İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'yi yönetenlerin kendilerini bu bakımdan Batılı devletlere öteki devletlerden daha yakın gördüklerine şüphe yoktur. Buna temel Atatürk tarafından atılan Batılılaşma ilkesi de eklenince, Türkiye o zamandan buyana hergün biraz daha Batıya yaklaşmıştır.

Burada, kısaca, Atatürk'ün Batılılaşmadan ne anladığı üzerinde durmak gerekir. Atatürk'ün Batılılaşmadan anladığı bir dış politika ilkesi değil, bir iç politika ilkesidir. Atatürk, Batılılaşma derken çağdaş uygarlık düzeyine erişmeyi anladığını hiçbir tereddüde yer vermeyecek biçimde ve çeşitli defalar açıklamıştır (32). Zaten bunun içindir ki içerdeki devrim hareketleriyle dış politikada Batı-

(31) Dr. Baran Tuncer, *op. cit.*, 19 no. lu tablo (sh. 99).

(32) Bu konuda bk. A. Halûk Ülman, «Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir Deneme,» *Siyasal Bilgiler Fakültesi 100. Yıl Armağanı* (Ankara, 1959), özellikle sh. 331 - 333.

ya bağlanmayı dikkatle birbirinden ayırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi yönetenler, hem yukarıda belirttiğimiz etkenlerin itmesile, hem de Batılılaşmayı yanlış yorumladıkları için, bu ayrımı korumakta onun kadar başarılı olamamışlardır.

Batılılaşma ile Batıya bağlılık kavramlarının 1950 yılından sonra birbirlerine çok karıştığı görülüyor. Gerçekten, 1950 Mayıs'ında yapılan seçimlerle işbaşına gelen Demokrat Parti iktidarı, Batılılaşma sloganı altında, Türkiye'yi sıkı sıkıya Batıya bağlamıştır.

Demokrat Partili yöneticilerin bu biçimde davranışlarının, bize kalırsa, başlıca iki nedeni vardır. Birincisi, Demokrat Partinin sosyal ve ekonomik politika görüşleri bakımından kendisini kapitalist düzene yakın görmesi ve iktidarını bu düzeni uygulayan devletlerle işbirliği yaparak yürütmek istemesidir. Bu işbirliği Demokrat iktidara yalnız politik değil, aynı zamanda ekonomik destek de sağlıyordu (33). Başka bir deyişle, Batıya bağlanmak Demokrat Parti için bir siyaset felsefesi olmuştur.

Demokrat Partili yöneticileri Türkiye'yi sıkı sıkıya Batıya bağlanmaya yönelten ikinci neden de, Batıda kurulan siyasal, askeri ve ekonomik örgütleri bir dünya görüşü olarak yorumlamalarıdır (34). Türkiye'nin NATO'nun 1949 yılındaki kuruluşu sırasında bu kuruluşun dışında bırakılmasını, Demokrat Parti yalnız bir savunma düzeninin değil, aynı zamanda bir uygarlık düzeninin de dışında bırakıl-

(33) Demokrat Parti, kendi ekonomik anlayışı içinde, bu desteği yalnız yardım yoluyla değil, Türkiye'ye yabancı sermayeyi çekmek yoluyla da sağlayacağını düşünmüştür. Gerçi Türkiye'de yabancı sermayeye kolaylık tanımak sözü, ilk defa, 1948 Ağustosunda Cumhuriyet Halk Partisi hükûmeti tarafından Marshall yardımı ilkeleri gereğince verilmiştir ama, (bk. *Keesing's Contemporary Archives*, 1948 - 1950, sh. 9485) ilk Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 1951 Ağustosunda Demokrat Parti hükûmeti tarafından çıkarılmıştır. Bu kanunla yabancı sermayeye tanınan kolaylıklar, 18 Ocak 1954 tarihinde çıkarılan ikinci bir kanunla, muhalefetin şiddetli itirazlarına rağmen, daha genişletilmiştir. Ayrıca, 7 Mart 1954'te çıkarılan bir başka kanunla da, yabancı petrol şirketlerine Türkiye'de petrol arayıp çıkarmak hakkı tanınmıştır. Bu kanunun tasarısı, Demokrat hükûmet tarafından, bir Amerikan petrol firmasının avukatlarından olan Max W. Ball'a hazırlattırılmıştır (aynı kaynak, 1952-1954, sh. 13664).

(34) Örneğin, zamanın Devlet Başkanı Celâl Bayar, 1956 yılında *European Atlantic Review* dergisine verdiği demeçte şöyle diyor : «Biz Atlantik Camiası ruhunun hür dünyayı harp afetinden koruyacak, bekasını temin edecek, onu maddi ve manevi yükselmeye ulaştıracak ve bütün cihana şâmil şekilde tecelli etmesi halinde insanîyetin yegâne necat yolunu teşkil edecek bir ruh olduğuna inanıyoruz.» Bk. *Zafer*, 21 Mart 1956.

ması biçiminde karşılamıştır (35). Türkiye'nin NATO'nun dışında kalması 1950 seçim kampanyasının en harareketli konularından, Türkiye'nin NATO'ya katılması ise Demokrat Partinin dış politika amaçlarından biri olmuştur (36).

Bu kampanya sırasında söylenenlere bakılınca, Demokrat Partinin, Cumhuriyet Halk Partisini, Türkiye'yi NATO'ya sokamadığı için Batı demokrasileri topluluğunun dışında bırakmış olmak beceriksizliğiyle suçladığı görülür (37). Nasıl sonradan Birleşik Amerika ile yapılan 1959 İşbirliği Andlaşmasında kullanılan «dolaylı saldırı» deyimini muhalefet partilerini kendi gelecekleri bakımından endişeye düşürmüştü (38), 1949 - 50 yıllarında da NATO'nun dışın-

- (35) Bu sırada Türkiye'nin demokrasi düzenini yerleştirmek çabaları içinde olduğu ve iktidarla (C.H.P.) muhalefet (D.P.) arasında hak ve hürriyetler kavramından seçim sistem ve kanununa kadar uzanan geniş bir çizgi üzerinde çeşitli görüş ayrılıkları bulunduğu düşünülürse, Demokrat Partinin, Batı bağlarından, Batıninkine pek yakın bulunduğu kendi demokrasi görüşü bakımından da bir destek umduğunu söylemek yanlış olmaz kanısındayız. Örneğin bk. A. Fenik, «Dış tehlike diye, propagandalar...», *Zafer*, 4 Nisan 1950.
- (36) Gerçi 1950 seçimlerinden önce yayınlanan beyannamesinde Demokrat Parti NATO'ya girmek konusunda birşey söylememekte, İngiliz ve Fransız dostluğundan bahsettikten sonra «büyük dostumuz Birleşik Amerika ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizi, samimiyet ve anlayış havası içinde hergün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir» demekle yetinmektedir (*Zafer*, 9 Mayıs 1950) Ancak, yeni hükümet, iktidara gelişinin üçüncü ayında, 1950 Ağustosunda, Türkiye'nin NATO'ya alınması için ilk resmî müracaatını yapmıştır (bk. *Keesing's Contemporary Archives*, 1950 - 1952, sh. 10890 ve *Ayın Tarihi*, 201 (Ağustos 1950), sh. 84).
- (37) A. Fenik'in 35 no. lu dipnotundaki yazısına bakınız.
- (38) Andlaşmanın metni için bakınız: *Düstur*, III. Tertip, Cilt: 41, sh. 1024. Gerçekten, C. H. P., Demokrat iktidar ile Birleşik Amerika arasında imzalanan bu İşbirliği Andlaşmasının Türkiye'deki muhalefetin kuvvet yoluyla bastırılması için kullanılmasından adamakıllı endişe etmiştir. Andlaşmanın Dışişleri Komisyonundaki görüşülmesi sırasında yapılan konuşmalar bunu açıkça ortaya koymaktadır. CHP Ankara Milletvekili Bülent Ecevit, bu görüşme sırasında, Birleşik Amerika ile ortak savunma tertibi içinde bulunan hiçbir Avrupa ülkesinin, kendi hükümetine, beynelmilel komünizmin silâhsız olarak «bilvasıta tecavüzü» gibi ihtimaller karşısında Amerikan askeri yardımını çağırma hakkını tanımadığını anlatmış, bu deyim ne demek olduğunun belirsizliğini, bunun daha çok Arap ülkelerindeki kaynaşmalar üzerine kullanılmaya başlandığını, müphem ve pek tehlikeli yorumlara elverişli bir terim olduğunu ileri sürmüştür. Bu hususta aydınlığa varılmadan anlaşmayı tasdik etmenin doğru olmadığını söyleyen Bülent Ecevit, sözlerine şöyle devam etmiştir: «Lübnan örneği hatırlardadır. (1958) Lübnan olayları sırasında Devlet başkanı bulunan (Camille) Chamun, karşısındaki muhalefeti kendi gücüyle bertaraf edemeyeceğini anlayınca bu muhalefet hareketini, beynelmilel ko-

da kalmak Demokrat Partiyi Türk demokrasisinin, dolayısıyla kendisinin geleceği bakımından endişeye düşürüyordu. Bu bakımdan iktidara geldikten sonra Türkiye'yi her ne pahasına olursa olsun NATO'ya katmaya çalışmıştır. Gerçi Türkiye 1952 yılında NATO'ya katılarak o zamanki uluslararası ortam içinde güvenliğini sağlamıştır ama, sonradan bunun için ödediği bedel bir hayli yüksek olmuştur. Türkiye'yi NATO'ya sokabilmek için, Demokrat Parti iktidarı, o sırada herşeyden çok Orta Doğu'daki varlığını korumak amacını güden İngiltere'ye bu konuyla ilgilenmek sözünü vermiştir (39). Türkiye'nin sonradan birçok Arap devletiyle arasını kötüleşmesine yol açan Bağdat Paktının altında bu söz yatmaktadır.

Demokrat Parti iktidarının Türkiye'yi NATO'ya sokabilmek için Birleşik Amerika'ya verdiği taviz ise, topraklarında Amerikan hava üslerinin kurulmasına razı olmaktır. Gerçekten, 1950 yıllarından başlayarak, Birleşik Amerika strateji uzmanları, Batı Avrupa'ya bir Sovyet saldırısı olduğu takdirde, Doğu Akdeniz'i, bu arada özellikle Türkiye'yi bir karşı-saldırı alanı olarak kullanmayı düşünmüşlerdir (40). Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için de, Tür-

münizmin sızması», «bilvasıta bir tecavüz» olarak göstermek istemiş ve bu gerekçeyi kullanarak Amerikan askeri kuvvetlerini Lübnan'ın içişlerine müdahaleye çağırmıştır.» Bk. *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1960. 1959 Andlaşması konusunda ayrıca bk. Hamza Eroğlu, «Türkiye - ABD İkili İşbirliği Anlaşması,» *Turkish Yearbook of International Relations*, I (1960), sh. 23 - 64 ve Edip Çelik, «İkili Anlaşmalardan Biri,» *Cumhuriyet*, 2 Mart 1966.

- (39) Gerçekten, zamanın Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Temmuz 1951 tarihinde TBMM'nde yaptığı bir konuşmada şöyle diyor: «... Basınıımızda da görmüş olduğunuz veçhile (İngiliz Dışişleri Bakanı) Mr. Morrison bu beyanatında (Türkiye'nin Atlantik Pakta katılması hakkında Avam Kamarasında verdiği beyanatta), ezcümle, İngiliz hükümetinin Türkiye ile Yunanistan'ın Atlantik Pakta alınması meselesini dikkatle ve bütün şümülü ile inceledikten sonra, bu meselenin en mükemmel hâl suretinin bu iki memleketin Pakta alınmasında bulunduğu neticesine vardığını, diğer taraftan, Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunmasında kendisine düşen rolü oynamasını ziyadesile arzu ettiğini, Pakta iltihak hususunda âkit devletlerin görüşlerini de nazarı itibare almak lâzım geldiğini ve bu umumi hatlar dairesinde (Birleşik) Krallık Hükümetinin elinden gelen gayreti anlaşmaya varmak için tabiatıyla sarfedeceğini vazıh şekilde ifade etmiştir... Şu noktaya işaret etmek isterim ki, Orta - Şark müdafaasının gerek stratejik, gerek ekonomik bakımlardan Avrupa'nın korunması için zarurî bulunduğu kaniiz. Bu itibarla, Türkiye Atlantik Pakta iltihak edince, Orta Şark'ta bize düşen rolü müessir bir surette ifa ve gerekli tedbirleri müştereken ittihaz için ilgililerle derhal müzakereye girmeye âmade olacaktır...» Bk. *Ayin Tarihi*, 212 (Temmuz 1951), sh. 73 - 74.
- (40) *The Times*, May 23, 1951. Ayrıca bk. D.J.K. «Greece, Turkey, and NATO,» *op. cit.*, sh. 163.

kiye'de geniş ve kuvvetli üsler kurmaları gerekiyordu. Demokrat Partili yöneticiler, NATO'ya girebilmek için, Birleşik Amerika'ya istediği üsleri vermekte ve NATO'ya girdikten sonra da, bu üslerin kuruluşu ve kullanılışı, üslerde görevli Amerikan askerlerinin ve sivilin statüleri ile ilgili gizli, ya da açık ikili anlaşmalar yapmakta tereddüt etmemişlerdir (41).

III. BATIYA BAĞLANMANIN ETKİLERİ

Türkiye'yi Batı ile sıkı ilişkiler kurmaya iten nedenleri böylece özetlemiş bulunuyoruz. Bu ilişkiler, kısa bir süre içinde Türk dış politikasını etkilemiş ve Türkiye'nin dış olaylar karşısındaki davranışlarına yeni ve değişik yönler vermeye zorlamıştır. Türk dış politikasında 1947 yılından sonra bu değişikliklerin başladığını gösteren ilk belirti, Filistin anlaşmazlığı karşısındaki Türk tutumudur. Gerçekten, Türkiye bu anlaşmazlıkta Truman Doktrini çerçevesinde Birleşik Amerika'dan yardım görmeye başlayınca kadar Arap devletlerinin görüşlerine paralel ve onları destekleyen bir politika izlerken, yardım görmeye başladıktan sonra Washington'un bu anlaşmazlık karşısındaki tutumunun etkisi altında kalarak önce tarafsızlığa kaymış, sonra da İsrail devletini *de facto* olarak tanımış, bu devletle sıkı ekonomik ilişkiler kurmuş ve Türkiye'deki yahudilerin İsrail'e göçmelerine izin vermiştir (42).

Filistin sorunundan sonra Türkiye'nin dış politikada Batı görüşlerine yaklaşmak yolunda olduğunu gösteren olayların sayısı git-tikçe çoğalmıştır. 1949 yılında kurulan NATO'ya Türkiye'nin çeşitli siyasal, ve psikolojik nedenlerle alınmaması (43) Türkiye'de bir hayal kırıklığı yaratırken, paradoksal olarak, Türk yöneticilerinin Batının sadık dostu olduklarını göstermek isteyen çabalarını arttırmıştır. 1950 yılında başlayan Kore Savaşına Türkiye'nin hatırı sayılır bir kuvvet göndermesi, bu çabaların en tipik örneğidir (44). Türkiye'nin uzun bir tereddüt döneminden sonra NATO'ya üye ola-

(41) Bu anlaşmalar konusunda bk. Gündüz Ökçün, «İkili anlaşmalar açıkça tartışılmalı,» *Yeni Gazete*, 12 Nisan 1966 ve «İkili anlaşmalardan hangileri gizli olabilir,» aynı kaynak, 27 Nisan 1966.

(42) Bu konuda bk. Mehmet Gönlübol, *Turkish Participation in the United Nations, 1945 - 1954*, Second Printing (Ankara, 1965), sh. 32 - 39.

(43) 3 no. lu dipnotuna bk.

(44) Türkiyenin Kore savaşına yaptığı katkı hakkında bk: Mehmet Gönlübol, *op. cit.*, sh. 65 - 74.

rak alınmasında Kore Savaşına katılmasının da önemli etkisi olsa gerektir (44 a).

Türkiye'nin NATO'ya alınması, bunu bir prestij meselesi yapan Demokrat Parti için büyük bir iftihar vesilesi olmuştur. Çünkü, böylece, Türkiye, 1856 Paris Kongresinden buyana ikinci defa olmak üzere ve bu kez yalnızca sözle değil, organik bağlarla bir Batılı devletler topluluğu içine alınıyordu (45). Demokrat Parti, bunu, kendi iktidarını hem bu yüzden toplayacağı oylarla, hem de onu Batının ekonomik görüşlerine ve çıkarlarına Cumhuriyet Halk Partisinden daha yakın bularak tutan Birleşik Amerika'dan sağlayacağı her türlü destekle kuvvetlendirecek bir olay diye görmüş ve bu hava içinde Türkiye'yi Batıya daha çok, mümkün olduğu kadar çok bağlamak yarışına çıkmıştır.

Demokrat Partinin Türkiye'yi siyasal ve diplomatik ağlarla Batıya bağladığı günlerde, yani 1952 - 1954 yılları arasında, ekonomik durumda da gözle görülür bir iyileşme vardı. Bunun nedenleri çeşitlidir. Bir kere, 1948 yılından sonra girişilen alt yatırımlar toplumsal ve ekonomik hayat üzerindeki olumlu etkilerini göstermeye başlamıştı. İkincisi, Kore Savaşının patlak vermesiyle birlikte tarım ve ham madde fiyatları yeniden yükselmiş ve Türkiye'nin tarımsal üretimi, bir yandan Birleşik Amerika'dan alınan teknik yardımlar sayesinde tarıma yeni metod ve araçların uygulanması, öteyandan iklim şartlarının çok iyi gitmesi üzerine, önemli biçimde artmıştı (45 a). İşte bu ekonomik rahatlama, Türkiye'de, Demokrat Parti

(44a) Bize kalırsa, Kore olayının en önemli etkisi, Birleşik Amerika'ya, elindeki atom üstünlüğü yüzünden o zamana kadar çıkmayacağını sandığı bölgesel savaşların çıkabileceğini göstermesi olmuştur. Birleşik Amerika görmüştür ki, bu üstünlüğe rağmen Sovyetler Birliği Uzak Doğu'da bir savaş çıkarmaya cesaret ettiğine göre, aynı şeyi Avrupa'da da deneyebilir. Bu bakımdan, Birleşik Amerika Avrupa savunmasının daha da kuvvetlendirilmesi gereğini duymuş ve bunun üzerine yukarıda değindiğimiz karşı - saldırı teorisini geliştirdiği gibi Türkiye'yi bu teoriyi uygulayabileceği üslerin kurulacağı en elverişli ülke olarak görmeye başlamıştır. İşte Türkiye'nin NATO'ya alınması da bu gelişmeler sonundadır.

(45) Demokrat Parti sözcülerinin bu konuda daha da ileri gittiği görülüyor. Örneğin, o zaman DP'nin ileri gelenlerinden olan Bay Cihat Baban, Türkiye'nin NATO'ya alınması vesilesiyle TBMM'nde şöyle demektedir: «Fakat bugün Türkiye'nin yalnız Avrupa manzumesi içine değil, dünya manzumesine katılmasına şahit oluyoruz.» Bk. *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, IX. Dönem, Cilt: 13, sh. 331.

(45a) Bu sıradaki ekonomik iyileşmenin nedenleri konusunda bk. H. B. Chenery, *Turkish Investment and Economic Development* (Ankara, 1953).

tarafından denenen liberal ekonomi düzeninin faydalı bir düzen, Batı bağıllığının da verimli bir bağıllık olduğu yolunda yaygın bir kanı uyandırmıştır. O yıllarda çıkılan Batıya bağıllık yarışında bu kanının büyük payı olmalıdır.

Gözden Kaçan Gerçekler : Ancak, üzerinde fazla düşünülmeden varılan bu kanı, o sırada görülmesi gerekli bazı noktaları hem Türk yöneticilerinin, hem de Türk kamu oyunun dikkatinden kaçırmıştır. Gerçekten Türkiye, NATO üyesi olduktan sonra kaderini, büyük ölçüde, sosyal ve ekonomik yapıları kadar dış politika sorunları da kendisinininkilerden çok değişik olan ülkelere bağlıyordu. Öteyandan, bu sırada uluslararası ilişkiler çok dinamik bir dönemini yaşamaktaydı. Türkiye'nin kendisini ittifak bağı ile bağladığı Batılı devletlerin çoğunluğu henüz sömürge imparatorluklarını korumak çabalarından vazgeçmiş değillendi. Öteyandan, Türkiye NATO'ya girdikten bir yıl sonra ve Stalin'in ölümü üzerine, onun yerine geçen Sovyet yöneticileri Batıya karşı daha yumuşak bir tutum takınmaya başladıkları gibi, bağımsızlık kavgası yapan ülkeleri, bu kavga komünistler tarafından yönetilsin, yönetilmesin, destekleme yoluna da giriyorlardı. Daha açık bir deyişle, iki dünya görüşü arasındaki çatışma Avrupa'dan Asya ve Afrika'ya doğru kayıyordu.

Bilindiği gibi, 1945 yılında toplanan San Francisco Konferansında savaş sonu dünyasının yeni düzeni Birleşmiş Milletler çerçevesi içinde hukukî formüllere bağlanmak istenirken, savaştan galip çıkan Batılı devletlerle Sovyetler Birliği'nin başlıca amacı, barış andlaşmalarının getireceği statüyü korumaktı. Bununla beraber, bu devletler, yenilenlerin sömürge imparatorluklarını tasfiye ederken, daha çok küçük devletlerin baskısı altında, kendi sömürgelerinin durumları konusunda da bazı tavizler vermek zorunda kalmışlar, bu tavizlerin Birleşmiş Milletler Andlaşmasının XI. ve XII. Bölümlerile diğer bazı maddelerine konulmasını kabul etmişlerdir. İşte Andlaşmadaki bu hükümlerden faydalanan genç devletler, Birleşmiş Milletler'de, Sovyet blokunun da desteğini sağlayarak, sömürgelerin bağımsızlık kazanmaları yolunda sömürgeci devletlere karşı çetin olduğu kadar kararlı bir mücadeleye girişmişlerdir. Türkiye NATO'ya girdiği sıralarda genç devletlerle Batılı sömürgeci devletler arasındaki çekişme en hararetli günlerini yaşıyordu.

NATO'ya girdikten sonra Türkiye Birleşmiş Milletler içinde genellikle Batılılarla birlikte oy kullanmıştır (46). Bu birliğin özel-

(46) Birleşmiş Milletler Teşkilâtının kuruluşundan 1954 yılına kadar geçen süre içinde Türkiye'nin teşkilât içinde önemli konularda kullandığı oyları gösteren bir tablo için bk: Mehmet Gönlübol, *op. cit.*, sh. 171 - 176.

likle sömürge konularında göze çarptığına işaret etmek gerekir. Birleşmiş Milletlerde tartışılan sömürgecilik konularının başında Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerinin durumu gelmektedir. Türkiye bu tartışmaların hiçbirinde bu müslüman ülkelerin bağımsızlığı için açıkça durum alamamıştır, oylarını Fransa ile aynı yönde kullanmadığı zaman çekimser kalmakla yetinmiştir. Birleşmiş Milletler'deki Türk temsilcisi, 1955 yılında, oyunu, Arap devletlerinin Cezayir meselesinin Genel Kurul'a getirilmesini isteyen önerileri aleyhinde kullanmıştır (47). Bu oylamada Yunanistan'ın Arap devletlerini desteklediği gözönüne alınırsa, Kıbrıs konusunda Arapların da neden Yunanistan'ı destekledikleri hiç değilde biraz aydınlığa kavuşur kanısındayız (48). Ancak, Türkiye'nin genç devletleri en çok kıran davranışı, hiç şüphesiz, 1955 Bandung konferansında takındığı tavidir. Bu konuya ileride döneceğiz.

Türkiye'nin kendisini Batıyla aynı şey saydığı günlerde Sovyet dış politikasında görülen değişmelere gelince; savaşın sona ermesinden 1950 yılına kadar geçen süre içinde Sovyetler Birliği yayılma ve nüfuz politikasının ilk aşamasını başarı ile gerçekleştirdiği gibi, 1949 Ağustosunda da, ilk atom bombasını patlatarak, Birleşik Amerika karşısında güç dengesini kurmuştu. İşte Kore Savaşı bu dengenin verdiği güven içinde çıkarılmış bir savaştır. Fakat bu savaş Sovyet yöneticilerine dünyada artık kuvvet yoluyla eskisi kadar kolayca yayılamayacaklarını gösteren ilk belirti olmuştur. Kore Savaşının dünya kamu oyununda yarattığı tepki, Sovyetler Birliği'ne, yeni nüfus kurma yolları aramak gereğini göstermiştir. İşte Stalin'in ölümünden sonra onun yerine geçenler, Sovyet nüfuzunu Batı ile barış içinde yapılacak bir ideolojik ve ekonomik rekabetle,

-
- (47) Bk. *United Nations Yearbook*, 1955, sh. 68. 1957 ve 1958 yıllarında ise, Asya - Afrika devletleri tarafından verilen «self - determination» teklifleri karşısında çekimser kalmıştır. Bk. aynı kaynak, 1957, sh. 72 ve 1958, sh. 82.
- (48) Yunanistan'ın NATO içinde bağımsız bir politika izlemesi ve Birleşmiş Milletler'de Asya - Afrika blokuyla aynı yönde oylar kullanmaya başlaması Genel Kurulun, özellikle Batılı devletlerin oylarıyla, 1954 yılında Kıbrıs meselesini görüşmeyi kabul etmemesi üzeridedir (3 no. lu dipnotuna bk.) 1956 ve 1958 yıllarında çıkan Orta Doğu buhranları sırasında da, Yunanistan Arap devletlerinin görüşlerini desteklemiş, örneğin Süveyş Kanalı en çok kullanan devletlerden biri olduğu halde, Mısır'ın bu Kanalı 1956 yılında millileştirmesi sırasında, Batının teşebbüslerine katılmamıştır. Oysa, Türkiye 1956 Süveyş buhranı sırasında İngiliz ve Amerikan görüşlerini benimsediği gibi (bk. ileride 61 no. lu dipnotu) 1958 buhranlarında bu iki devletin sözcülüğünden de öteye giden bir tavır takınmıştır. Bunlara sırası geldikçe değineceğiz.

özellikle siyasal eğilimleri ne olursa olsun bağımsızlıkları için savaşan ülkeleri desteklemekle yaymak yolunu seçmişlerdir.

Stalin'in yerine gelen Sovyet yöneticileri, genel dış politikalarıyla birlikte, Türkiye karşısındaki tutumlarında da değişiklik yapmak gereğini duymuşlardır. 30 Mayıs 1953'te Türkiye'ye verdiği bir notada, Sovyet Hükûmeti, Sovyetler Birliği'nin Türk toprakları üzerindeki isteklerden vazgeçtiğini bildirmiş ve Boğazlar konusunda iki devlet tarafından kabul edilebilecek bir anlaşmaya varmak imkânlarının şu sırada her zamankinden daha çok olduğunu ileri sürmüştür (49). Ancak, Türk dış politikasını yönetenler yeni Sovyet dış politikasının niteliği ve amaçları hakkında eski şüphecilikten kurtulamadıkları gibi (50), Kruşçef'in ondan sonra Türkiye'ye yaptığı çeşitli uvertürlerin anlamını sezmekte de güçlük çekmişlerdir (51). Oysa, Sovyetler Birliği'nin en yakın komşusu olduğuna göre, Türkiye'nin yeni Sovyet politikasını en iyi değerlendiren devlet olması gerekirdi. Ne yazık ki, yeni Sovyet politikasının yarattı-

(49) Bk. *Keesing's Contemporary Archives, 1952 - 1954*, sh. 13101.

(50) Örneğin, o zamanki Devlet başkanı Celâl Bayar, TBMM'nin X. Dönem, İkinci toplantı devresini açarken yaptığı konuşmada, yeni Sovyet politikasını şöyle değerlendiriyor: «Geçen senedenberi, hürriyet ve sulh cephesinin maruz bulunduğu tehlikelerin azaldığına delâlet edecek hiçbir emareye tesadüf edilememektedir. Vakıta bir müddet evvel başlamış olan sulh taarruzu gittikçe inkişâf etmekte, iki cepheye mensup liderler arasındaki görüşmeler sıklaşmaktadır... Fakat, şimdiye kadar, maalesef, bu görüşmelerden müsbet bir netice elde edilemediği gibi, tecavüz emelleri besleyenlerin bu arzularından vazgeçtiklerini gösterecek delillerle de karşılaşmış değiliz... Bu vaziyet karşısında, sulh cephesine mensup bir devlete düşen vazife, sulh taarruzunun samimî bir şekilde fiiliyata intikâline intizaren, mensup oldukları müdafaa cephelerini ve gayretlerini gevşetmek şöyle dursun, her fırsattan istifade ile cephelerini kuvvet ve tesanütle tarsine gayret etmektir.» Bk. *Akşam Postası*, 2 Kasım 1955.

(51) Örneğin, zamanın Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 1956 yılı Dışişleri bütçesi görüşülürken TBMM'nde yaptığı bir konuşmada, şöyle diyor: «Bugünkü soğuk harbin içinde, karşı tarafın, ikili şekilde dostluklar yapılması, işbirliği tesisleri tekliflerine... şahit veya muhatap olunmaktadır. Halisâne maksatlarla yapıldığı takdirde, bu teklifleri en büyük memnuniyetle ve hahişle karşılayacak tek bir devlet tasavvur edilemez. Herhalde biz böyle düşünüyoruz. Hattâ, imkân olsa, bu hususta bizzat kendimiz teşebbüste bulunmak isteriz. Fakat bugün cihanı huzursuzluk içinde yaşatan, realist memleketleri tahammülfersa fedakârlıkları göze alarak, refahlarından, boğazlarından kesip ağır askerî masraflara katlanmaya mecbur eden mesele, cihanşümûl bir emperyalizm ve tahakküm siyasetinin karşısında bulunmaları meselesidir... Bu vaziyette, bu gibi ikili anlaşma teşebbüslerinin dünya durumunun düzelmesine değil de, hür dünyanın zayıflatılmasına, parçalanmasına matuf teşebbüsler teşkil etmesinden şüphelenilmemesine imkân yoktur.» Bk. *Zafer*, 26 Şubat 1956.

ğı imkânlardan faydalanmak ayrıcalığı, başka devletlere bırakılmıştır.

Bandung Konferansında Türkiye: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, sömürgeciliğe karşı olan devletler Birleşmiş Milletler mekanizmasını çok ustaca kullanarak kısa bir süre içinde Batının sömürge imparatorluklarını yıkmışlar ve irili ufaklı birçok yeni devletin doğmasını sağlamışlardır. Şüphesiz bu yeni devletler bağımsızlıklarını alır almaz çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarla karşı karşıya kalıyorlardı. Fakat eski sömürgeci devletlerin bu sorunlardan faydalanarak genç ülkeleri yeniden kendilerine bağlayabilmek için aradıkları yeni yollar, harcadıkları ekonomik ve siyasal çabalar çoğu zaman olumlu sonuçlar vermemiştir. Yeni devletlerin çoğu, kendilerini eski sömürgecilerine şu, ya da bu biçimde tekrar bağlayabilecek formüllere büyük tepkiler göstermişlerdir. Biraz sonra değineceğimiz gibi, Bağdat Paktının ve ondan önceki çeşitli denemelerin Orta Doğuda yarattığı olumsuz etkiler de, büyük ölçüde, bu yüzdendir (52). Bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler, siyasal varlıklarını koruyup sürdürebilmek için, eski sömürgecilere bağlanmaktansa kendi aralarında örgütlenmeyi seçmişlerdir.

Bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler kendi aralarında örgütlenmeye başladıkları zaman, dünya, bir yandan Batılı, öteyandan da Komünist devletler olmak üzere iki büyük bloka ayrılmış bulunuyordu. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Bir kere, bu bloklardan birine katılmak onların devlet düzenini benimsemeyi gerektirebilirdi. Oysa, genç devletlerin hemen hepsi, kapitalist, ya da komünist devlet düzenlerini seçmeden, kalkınmaları için en uygun düşecek sistemi aramak istemişlerdir. Nitekim, bugün bu devletler dış politika bakımından birbirlerine ayak uydurmaya çalıştıkları halde, iç düzen bakımından kendi aralarında büyük ayrılıklar göstermektedirler.

Eski sömürgeleri Doğu ile Batı arasında seçim yapmamaya yönelten ikinci neden de, bu iki blok arasındaki geçimsizliğin dışında kalmak isteğidir. Yeni devletler, bloklardan birine katılmanın kendilerini de soğuk savaşın içine sürüklemesinden çekinmişler ve eğer kendi aralarında birleşirlerse iki blok arasında bir denge

(52) Ancak Demokrat yöneticiler bu olumsuz etkilerin nedenlerini anlamakta güçlük çekmişler ve bunları Mısır Devlet başkanı Nasır'ın Arap dünyası liderliği konusundaki endişeleriyle Arap devletleri arasındaki iç geçimsizliklere bağlamaya çalışmışlardır. Bk. ileride 59 no. lu dipnotu.

unsuru olabileceklerini bile düşünmüşlerdir. Bunun yanısıra, bloklar arasındaki geçimsizliğin dışında kalmak, genç devletlere, her iki tarafın zenginlerinden ekonomik yardım görmek ayrıcalığını da sağlamıştır.

Asya ve Afrika'da bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin iki blok karşısındaki tutum ve davranışlarını tesbit etmek, bağımsızlığını henüz kazanamamış ülkelerin bağımsızlık konusundaki çabalarına yardımcı olmak ve kendi aralarında örgütlenmek amacıyla, Asya ve Afrika devletleri 1955 yılında Bandung'da toplanmışlardır. Bu konferansa Türkiye de çağrılmıştı. Fakat hemen söyleyelim ki, Türkiye'nin Bandung'a çağrılması dış politikadaki tutumu yüzünden değil, yalnızca coğrafî durumu, yani Asya'da geniş toprağı bulunması yüzündendir. Yoksa, daha önce de değindiğimiz gibi, Türkiye bu sırada Bandung Konferansına katılan devletlerin bağımsızlık savaşı verdikleri Batılılarla sıkı bir işbirliği içinde bulunuyordu.

Bandung Konferansına katılmak, dünyada yeni bir kuvvet olarak belirmeye başlayan bağlantısız ülkelerle yakın ilişkiler kurmak bakımından büyük bir fırsattı. Ancak Türkiye, ne yazık ki, bu fırsatı hiç kullanamamıştır. Bu beceriksizliğin nedenleri açıktır. Bir kere, Demokrat yöneticiler bağlantısız dış politika izlemek diye birşeyin mümkün olabileceğini düşünemiyorlar; tıpkı Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles gibi, bunun, Sovyetler Birliği tarafından «barış cephesi» nin kuvvetlenmesini önlemek amacıyla ortaya atılmış yeni bir propaganda sloganı olduğunu sanıyorlardı (53). İkincisi, Türkiye Bandung Konferansına kendine özgü bazı görüş ve düşünceler götürmek için değil, bu konferansta Batı görüşlerinin

(53) «Tarafsızlık - neutralisme- diye üçüncü bir şık mevcut değildir... Bir nevi anane şekli, ötedenberi tarafsızlık siyaseti takip etmiş olan devletlere yenilerinin ilâvesi suretiyle bir bitaraflık bloku teşekkül edecek olursa, bu müşterek emniyet sisteminde vahim bir rahne teşkil edecek ve herkesten evvel bu siyaseti takip etmek isteyenlerin mevcudiyetini tehdit eden bir durum hasıl olacaktır.» (Başbakan Adnan Menderes'in «International News Service» Ajansına verdiği demeçten, *Zafer*, 7 Haziran 1955). Dışişleri Bakanı Köprülü de bu konuda şöyle diyor: «... Tehlikesinin teşhisi nisbeten kolay olan ve şimdilik mukabil tedbirleri alınmış bulunan tecavüz politikasının yanında, bütün dünyada tarafsızlık politikası denilen diğer bir siyaset daha göze çarpıyor. Vehim ve hayal eserinden başka birşey olmayan ve takip eden milletleri gaflet ve ataletle sürükleyen bu tarafsızlık siyaseti dünyayı tahakkümü altına almak isteyen mütecaviz kuvvetin en büyük yardımcısı ve öncüsüdür...» (Bk. *Zafer*, 28 Şubat 1955.)

savunmasını yapmak üzere ve Batılı devletlerin ısrarı üzerine katılmıştır (54). Böyle olunca da, Bandung'da, genç devletlerin bir yeni - sömürgecilik aracı olarak gördükleri NATO'nun ve dünya barışı için gerçek bir tehlike saydıkları askerî bloklaşmaların savunmasını yapmıştır. Türkiye'nin bu tutumu Asya - Afrika devletlerinin büyük çoğunluğunun tepkisiyle karşılaşmıştır (55).

Türkiye ve Orta Doğu : Türkiye'nin genç devletlerle olan ilişkilerini kötüye yönelten bir başka etken de, izlediği Orta Doğu politikasıdır. İkinci Dünya Savaşından sonra hem karşılaştığı iç güçlükler, hem de sömürge yönetimi altındaki ülkelerde başlayan bağımsızlık akımları yüzünden Orta Doğu'daki varlığını uzun bir süre koruyamayacağını anlayan İngiltere, 1946 yılı sonlarından başlayarak, bu bölgedeki ekonomik ve stratejik çıkarlarını sürdürebilmek için dolaylı yollar aramaya koyulmuştur. Bu amacına ulaşabilmek için, Londra Hükûmeti, Orta Doğu'da içine Türkiye ile Mısır'ı da alan bir savunma örgütü kurmayı düşünmüştür. Bu örgütün arkasına Birleşik Amerika'nın askerî gücü de konulunca hem İngiltere'nin bu bölgede bir süre daha varlığını koruması, hem de Orta Doğu dengesinin milliyetçilik dalgaları arasında gelecek yerli hükûmetlerin keyfine bırakılmaması mümkün olacaktı. Fakat Türkiye, gözleri daha çok Sovyet tehlikesine çevrili olduğu için, NATO'ya girinceye kadar Orta Doğu savunmasıyla ilgili görünmemiştir. Mısır ise, böyle bir örgütün o kadar kurtulmak istediği İngiliz askerlerinin Süveyş bölgesinde kalmasını gerektireceğini düşünerek (56) hemen bu tasarıya karşı durum almıştır.

Türkiye'nin Orta Doğu ile yakından ilgilenmesi, NATO'ya girmek için İngiltere'ye verdiği tavizle başlar. İngiltere, NATO kurulduktan sonra iki yıl, yukarıda söylediğimiz nedenlerle Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktına alınmasına muhalefet etmiştir. Fakat Kore saldırısından sonra Birleşik Amerika Türkiye'nin NATO'ya alın-

(54) (... Bize düşen vazife vazıhtır. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız ve dostlarımızla birlikte savunacağız. Biz oraya (Bandung'a) son dakikada gittik. Bu iştiraki müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz takdirde fena olacak dediler...) (Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'nun 1956 Dışişleri Bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmadan, *Zafer*, 26 Şubat 1956.)

(55) Bk. *Keessing's Contemporary Archives*, 1955 - 1956, sh. 14181.

(56) 1936 yılında İngiltere ile Mısır arasında imzalanan bir anlaşma gereğince, Süveyş bölgesine çekilen İngiliz kuvvetlerinin 1956 yılında buradan da ayrılmaları gerekiyordu. Mısır, Orta Doğu'da kurulacak bir savunma örgütünü bu gereği ortadan kaldırmak için hazırlanan bir düzen olarak karşılamıştır.

ması için İngiltere üzerine baskı yapmış, Türkiye de, Londra'ya, eğer NATO'ya alınırsa Orta Doğu'nun durumu ile daha yakından ilgileneceğini duyurmuştur (57). İngiltere ancak bunun üzerine Türkiye'nin Kuzey Atlantik Andlaşmasına katılmasına razı olmuştur.

Türkiye ile İngiltere'nin ortak çalışmaları sonunda kurulan Bağdat Paktı (58), başta Mısır olmak üzere, Asya - Afrika bloku içinde önemli yer ve söz sahibi olan Orta Doğu devletlerinin gözünde bir yeni - sömürgecilik aracı olmaktan bir türlü kurtulamamıştır. Ancak, Demokrat yöneticiler bu gerçeği kabul etmekten ısrarla kaçınmışlar ve Bağdat Paktı'na karşı Orta Doğu'da doğan tepkileri Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın Arap dünyası liderliği konusundaki endişelerine ve Arap devletleri arasındaki iç geçimsizliklere bağlamaya çalışmışlardır (59). Hattâ, bu tepkilere rağmen, uzun bir sü-

(57) 39 no. lu dipnotuna bakınız.

(58) Bilindiği gibi, Bağdat Paktının ilk halkası Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanan Türk - Irak karşılıklı işbirliği andlaşmasıdır (metin için bk. *Düstur*, III. Tertip, Cilt: 36, sh. 422 - 425.) Bu anlaşmaya 5 Nisan 1955 tarihinde İngiltere, 23 Eylül 1955 tarihinde Pakistan, 3 Kasım 1955'de de İran katılmışlardır. Paktın yazılı amacı, imzacı devletlerin «müşterek güvenlik ve savunmaları için işbirliğini sağlamak»tır. Ancak, Birleşik Amerikanın başlangıçta ilgilendiği, hattâ kurulmasına çalıştığı bu Pakta katılmaması, bu amacın etkenliğini önemli biçimde azaltmıştır. Gerçekten, Birleşik Amerika böyle bir paktın Orta Doğu ülkeleri arasında hoşnutsuzluk yaratacağını anladıktan sonra, Bağdat Paktı ile üyelik bağıntısına girmekten dikkatle kaçınmış ve bazı ilişkiler kurmakla yetinmiştir. Bu arada, Paktın ilk Konsey toplantısına sivil ve askeri gözlemciler yollamış; Başkan Eisenhower ile İngiliz Başbakanı Eden arasında 1955 Şubatında Washington'da yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan tebliğde, her iki hükûmetin de Bağdat Paktını Orta Doğu'nun güvenlik ve istikrarı için en faydalı bir teşkilât olarak karşıladıkları ve Paktı bütün imkânları ile desteklemeye devam edecekleri bildirilmiştir. Birleşik Amerika, 1956 yılında, Paktın ekonomik komitesi ile bozguncu faaliyetleri önleme (*subversive activities*) komitesine üye olmuş, Pakt merkezine bir generalin başkanlığında bir askerî irtibat gurubu yollamıştır. 1956 Süveyş buhranının hemen ertesinde de, 29 Kasım 1956'da, Türkiye, Pakistan, Irak ve İran'ın toprak bütünlükleri ile egemenliklerinin maruz kalabileceği herhangi bir tehdidi «en büyük önem ve ciddiyet»le dikkate alacağını bildirmiştir. Nihayet, 1957 Şubatında da, Bağdat Paktının askerî komitesine üye olmak kararını vermiştir. Fakat, Paktın tam üyesi olmaktan devamlı olarak kaçınmıştır.

(59) Örneğin, Demokrat Parti organlarından çıkan bir yazıda şöyle denilmektedir: «... Bazı Arap memleketlerinin Bağdat Paktına karşı giriştikleri hücumların hakikî saiklerini araştırmak gerekirse, Mısır'ın Bağdat Paktında Arap dünyasının lideri olmak gibi hayli şayanı münakaşa olan iddiasına karşı bir tehlike görmekte olduğunu, Suudî Arabistan'ın ise Irak'ın kuvvet ve itibar kazanma-

re, Bağdat Paktına yeni Arap devletlerinin katılacağı düşüncesini bile beslemişlerdir (60).

Türkiye Bağdat Paktını kurduktan sonra bütün Orta Doğu olaylarını Batı ile kurduğu ilişkiler açısından değerlendirmeye başlamıştır. 1956 Süveyş buhranı sırasında Türkiye kayıtsız şartsız Batının görüşlerini desteklemiş (61); Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, aynı yılın sonunda Süveyş bölgesine yapılan İngiliz - Fransız müdahalesini «hiç olmazsa Mısır ile İsrail arasındaki savaşları durdurmak» bakımından faydalı bulduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir (62). 1957 Suriye buhranı sırasında Suriye'nin iç işlerine karışmak ister bir tutum takınılmıştır (63). 1958 Irak İhtilâli Türkiye için gerçek bir sürpriz olmuş; Türk yöneticileri, ihtilâlin ilk günlerinde, Haşimî monarşisini Bağdat Paktı hükümlerine dayanarak ve kuvvet yoluyla kurtarmak ister bir tavır takınmışlardır (64). Bütün bu gereksiz davranışların Türkiye ile genç devletler arasındaki mesafeyi daha da açtığına şüphe yoktur.

sından bir Haşimî üstünlüğü tevehhüm ettiğini ve Suriye'ye de bu tarz bir endişe telkin edilmiş olduğunu müşahede etmek zarurî olur...» (Bk. «Bağdat Paktının Yıldönümü,» *Zafer*, 24 Mart 1956.)

- (60) Örneğin, Başbakan Adnan Menderes'in «International News Service» Ajansına verdiği demece bk. (*Zafer*, 7 Haziran 1955). Bu düşünceyledir ki, Demokrat iktidar, zaman zaman, Lübnan ve Ürdün'ü de Pakta çekmek için çalışmalar yapmıştır.
- (61) «Biz müslüman bir milletiz. Bu ve daha birçok sebeplerle Arap memleketlerinin dostuyuz ve onları severiz... Fakat, Süveyş Kanalına, bitaraf ve beynelmilel bir idare ve kontrol konulmasında Mısır'ın bağımsızlığını ve haysiyetini rencide edecek bir mahiyet göremiyoruz. Mısır'ın meşru menfaatlerinin haleldâr edilmediğine de kaniiz. Bizce Dulles'in ileri sürdüğü plân, Süveyş Kanalı meselesine bir hal çaresi bulabilmek için müsbet ve müsavat esasına dayanan temellerdir. Bu meselede hissiyata kapılmadan karar vermek icab eder.» (Türk Temsilcisi Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi'nin Londra Konferansında yaptığı konuşmadan, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1956.)
- (62) *Zafer*, 13 Kasım 1956.
- (63) 1957 yılında Suriye'nin hergün biraz daha Mısır ile Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasının Türkiye'yi çok endişelendirdiği anlaşılıyor. Nitekim, Başbakan Adnan Menderes, 1957 Temmuzunda verdiği bir demeçte, bu endişeyi açıkça ortaya koymaktadır (bk. *Zafer*, 25 Temmuz 1957.) Ancak, kaynağını Suriye'deki bazı iç politika gelişmelerinden alan bu yakınlaşma olayı, Türkiye'yi askerî tedbirler alacak kadar aşırı davranışlara itmiş (bk. *The Times*, May 5, 1957), bunun üzerine Orta Doğu'da en başta Türkiye'nin sürüklendiği yeni bir milletlerarası buhran patlak vermiştir (bu buhranın ayrıntıları için bk. *Keesing's Contemporary Archives*, 1957 - 1958, sh. 15721 ve 15811.)
- (64) Bu konuda geniş bilgi için bk. Halûk Ülman, «Orta Doğu Buhranı ve Türkiye,» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1958), no. 4, sh. 258 - 261.

Türkiye'nin, içine İngiltere'nin katıldığı bir örgütün Orta Doğu'da yalnızca bölünme ve kendisine karşı düşmanlık yarattığını anlaması, ancak Kıbrıs buhranından sonradır. Kıbrıs buhranının 1964 yılındaki gelişmeleri boyunca Arap devletlerinin büyük çoğunluğunun Kıbrıs rumlarını destekleyen tavırlar takınmaları bir tarafa, Irak'ın Bağdat Paktından çekilmesinden sonra CENTO adını alan bu teşkilât içindeki müttefikimiz İngiltere, 1959 Zürih ve Londra, 1960 Lefkoşe anlaşmalarıyla yüklendiği açık zorunluluklara rağmen, Türkiye ile ortak davranışlara girişmeye yanaşmamıştır. Türkiye'nin Kıbrıs anlaşmazlığı yüzünden İngiltere'ye kırgın olduğu bir sırada, Pakistan Keşmir sorunu, İran'da dış yardımların yetersizliği yüzünden CENTO'dan hayal kırıklığına uğramış bulunuyorlardı (65). İşte bütün bu gelişmeler üzerinedir ki, bu üç devlet, 1954 yılında, kendi aralarında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) anlaşmasını imzalamışlardır (66).

IV. YENİ TUTUMLARA DOĞRU

Türkiye'nin değişen dünya olayları karşısında dış politika tutumunda değişiklikler yapmak gereğini anlamaya başlaması, yaygın olan kanının aksine, 27 Mayıs 1960 devriminden öncedir. Gerçekten, iktidarlarının son yıllarında, Demokrat Partili yöneticilerde, iç ve dış gelişmeler karşısında, körükörüne izlenen bir Batı bağılılığı politikasının Türkiye'nin ulusal çıkarlarını sağlamaya yeterli olmadığını hissetmeye başlamışlardı (67). Demokrat Partili yöneticilere bu gerçeği anlatan, dış gelişmeler yanında, özellikle 1957'lerden sonra içeride gittikçe kötüleşmeye yüz tutan siyasal ve ekonomik durumdur.

Türkiye'nin bozulan iç durumunun temelinde «enflasyon yolu ile kalkınma» politikasının yattığında, bugün, siyasal bilimciler arasında görüş birliği vardır. Türkiye'nin kötü bir ekonomik ve siyasal ortam içine girmesi büyük ölçüde Demokrat yöneticilerin davranışlarından ileri gelmekle beraber, bu yöneticiler, zamanla, kabahati dış yardımın yetersizliğinde aramak istemişlerdir. Menderes

(65) Bu konuda bk. *Keesing's Contemporary Archives*, 1963 - 1964, sh. 19675.

(66) RCD'nin kuruluşu ve imzalanan anlaşma için bk. *Dışişleri Belleteni*, no. 2, (Ekim 1964), sh. 77 - 89.

(67) Nitekim Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 1959 ve 1960 Dışişleri bütçelerinin görüşülmesi sırasında TBMM'nde yaptığı konuşmalar, Sovyetler Birliği'nin tutumu anlatılırken, o zamana kadar yapılanlardan çok daha yumuşak bir tondadır.

hükûmetlerinin izlediği enflasyon politikası, Birleşik Amerika'nın daha 1955 yılında dikkatini çekmiş ve Türkiye ile Birleşik Amerika arasında dış yardım konusunda ilk tartışmalar bu yılın başlarında geçmiştir (68). Bundan sonra, Demokrat iktidarın, Türkiye'ye yapılan dış yardımların arttırılmasını sağlamak için «müşterek emniyet» sloganına daha kuvvetle sarıldığını görüyoruz (69). Ancak, Türkiye ile Birleşik Amerika arasındaki ilişkilerin dış yardım sorunları yüzünden bulutlanmaya yüz tuttuğu bir sırada, 1957 yılında, Sovyetler Birliği ilk kıt'alararası füzeyi (ICBM) fırlatmış ve Türkiye, bir süredir yerleşmeye başlayan nükleer denge sonunda kaybetmek üzere olduğu önemi, orta menzilli Amerikan füzeleri (IMBM) için en elverişli üs olarak, yeniden kazanmıştır (70). Gerçekten, 1957 yılından sonra Türkiye'ye yapılan Amerikan ekonomik yardımlarında önemli bir artış görülmektedir. 1957 - 1959 yıllarında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı, 1949'dan sonra Türkiye'ye yapılan tüm Amerikan yardımlarının yüzde otuzunu teşkil etmektedir (71).

(68) Bk. *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1955.

(69) Örneğin, Dışişleri Bakan Vekili Ethem Menderes 1957 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle diyor: «Türkiye'nin maruz bulunduğu tehlike ve müşterek emniyet sistemi içinde tekabül ettiği külfetleri gözönünde bulundurmak suretile Birleşik Amerika'nın karşılıklı yardımlaşma programı dahilinde bu külfetleri paylaşma maksadıyla bize yaptığı yardımlar, Türk milleti için hiç şüphesiz ki bir şükran kaynağı teşkil etmektedir. Yardımların arttırılması hususundaki temennilerimiz bir yandan müşterek emniyet davasına daha iyi hizmet etmek endişe ve arzumuzdan, diğer taraftan da uhdemize tereküb eden vecibeleri ileride öz kaynaklarımızla yerine getirilecek bir iktisadî seviyeye erişmek kaygısından ileri gelmektedir. Hükûmetimiz bu görüş etrafında Birleşik Amerika ile müşterek bir anlayışın daha da vuzuhla teessüs etmesi için her türlü gayreti sarfetmekten fariğ olmayacaktır.» (Bk. *Zafer*, 26 Şubat 1957.)

(70) Gerçekten, 1957 yılında kendisi ile Sovyetler Birliği arasında ortaya çıkan dengesizliği kapamak için Birleşik Amerika İngiltere, İtalya ve Türkiye'de jüpiter rampaları kurmaktan başka çare görememiştir. Ancak Türkiye'de kurulan bu rampalar Birleşik Amerika kıt'alararası füzelerini geliştirdikten sonra ve 1962 Küba buhranı sırasında Washington ile Moskova arasında yapılan görüşmeler sonunda kaldırmıştır. Gerçi o sırada Türk Başbakanı olan İsmet İnönü bu rampaların kaldırılması kararının Türkiye ile Amerika arasında yapılan uzun istişarelerden sonra alındığını ve bunların Küba'daki Sovyet rampalarının kaldırılması için bir pazarlık konusu yapılmadığını söylemekte (bk. *Akşam*, 6 Ağustos 1963) ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de aynı yönde konuşmaktadır (bk. *Milliyet*, 19 Mart 1963) ama, eski Amerikan Genel Kurmay Başkanı General Lemnitzer, Amerikan Temsilciler Meclisi Tahsisat Tâli Komitesi önünde yaptığı bir konuşmada, bunun Amerikan hükûmeti tarafından askerlerin bile bilgisi olmadan alınmış tek yönlü bir siyasal karar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (bk. *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1963.)

(71) Baran Tuncer, *op. cit.*, 14 no. lu tablo (sh. 86).

1958 yılında Türkiye'yi içine girdiği «enflasyon yolu ile kalkınma» çıkmazından kurtarmak amacıyla ve yeni Amerikan yardımlarıyla girişilen stabilizasyon çabaları kısa sürede olumlu sonuçlar verememiştir. 1960 yılı girdiği zaman Türkiye'deki ekonomik huzursuzluk en yüksek noktaya erişmiş bulunuyordu. İşte böyle bir ortam içinde, 1960 Nisanında, Başbakan Menderes'in Temmuz ayında Moskova'ya gideceği açıklanmıştır (72) Bu yolculuk çağrısının Sovyetler Birliğinden geldiği gözönüne alınca, Sovyet yöneticilerinin, Türkiye'nin o sırada Batı yardımından duyduğu hoşnutsuzluktan faydalanarak iki ülke arasındaki ilişkilere böylece yeni bir yön vermeyi denemek istediklerini söylemek, yanlış olmaz kanısındayız.

Bilindiği gibi, Menderes 27 Mayıs 1960 devrimiyle iş başından uzaklaştırıldığı için Moskova'ya gidememiştir. Eğer gidebilseydi, zaten o sırada U-2 olayının (73) etkisile oldukça ağırlaşmış bulunan bir milletlerarası hava içinde, bu yolculuktan nasıl sonuçlar alınabilirdi? (74). Bu soruyu cevaplandırmaya çalışmak, çok bilinmeyenli bir denklemi çözmeye çalışmaya benzer. Belki şu kadarı söylenebilir ki, iki blok arasındaki ilişkilerin hızla nitelik değiştirdiği bir dönemde, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında hangi nedenle olursa olsun başlayacak bir temas herhalde başladığı noktada kalmayacaktı. Fakat Menderes Moskova'ya gidemeden 27 Mayıs devrimi olmuş ve bu devrimle iş başına gelen Millî Birlik yöne-

(72) Bu konuda yayınlanan Türk - Sovyet ortak bildirisi için bk. *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1960. Bildiride, Adnan Menderes'in Moskova'ya gitmesinden sonra SSCB Vekiller Heyeti Başkanı Nikita Krutçef'in de Türkiye'yi ziyaret edeceği açıklanmıştır.

(73) 1960 Nisanı sonlarında Adana'daki İncirlik hava alanından kalkan U - 2 tipi bir Amerikan keşif uçağı, Pakistan'da bir duruş yaptıktan sonra Sovyet toprakları üzerinden Norveç yönünde uçarken Sovyet roketlerle düşürülmüştür. Bu olay Mayıs ayında Paris'te toplanacak Zirve Konferansının yapılmasına engel olduğu gibi, Krutçef'in de Birleşik Amerika ile «Sovyet topraklarına yapılan tecavüzü kolaylaştıran ülkeler»e, bu arada Türkiye'ye ağır suçlamalarda bulunmasına yol açmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bk. *Keesing's Contemporary Archives*, 1959 - 1960, sh. 17425.

(74) Menderes'in Moskova'ya yapacağı yolculuk için seçilen zaman, daha başlangıçta, bazı yorumcuları endişeye düşürmüştü. Bu yorumcular, Zirve Konferansının başarısızlıkla sona ermesi halinde Menderes'in Moskova'da konuşacak fazla birşey bulamayacağını ileri sürmüşler, bu bakımdan Sovyetler Birliğinden gelen çağrıya olumlu cevap verilmesinin Zirve Konferansından sonraya bırakılmasının daha uygun olacağını yazmışlardır. Örneğin bk. M. Piri, «Menderes'in Rusya seyahati», *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1960.

timi döneminde, Türkiye ile kuzey komşusu arasındaki ilişkiler yeniden kararsızlık içine girmiştir (75).

Millî Birlik Yönetiminin Dış Politikası: Gerçekten, Millî Birlik yönetiminin dış politikasının en önemli niteliği, bütün samimiyetine rağmen, kararsızlığı ve teşebbüs yeterliğinden yoksun olmasıdır. Bunu bir bakıma olağan karşılamak gerekir. Çünkü bugün, 27 Mayıs devriminin kısa bir hazırlık süresinden sonra yapıldığını ve iktidarı Demokrat Partinin elinden kurtarmanın ötesinde ve Atatürkçülüğün dışında, hiçbir ayrıntılı programı olmadığını biliyoruz. Nitekim, daha devrim sabahı yayınlanan bildirilerde, dış politika konusunda, Atatürk'e atfedilen «yurtta sulh, cihanda sulh» ilkesine ve NATO ile CENTO'ya bağlılık gibi yuvarlak sözlerin ötesinde, fazla birşey söylenilmiş değildir (76). Üstelik Millî Birlik yönetimi, görevde kaldığı bir buçuk yıllık süre içinde, o kadar çok iç politika sorunları üzerine eğilmek zorunda kalmıştır ki, bazı üyelerinin çoğu zaman birbirleriyle çelişik olarak aldıkları durumlar ve yaptıkları konuşmalar dışında, dış politika üzerinde fazlaca durmak fırsatını bulamamıştır. O kadar ki, Millî Birlik yönetiminin Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 1960 Eylülünde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı konuşmada bile, dış politika sorunlarından çok 27 Mayıs devrimi üzerinde durmaktadır (77).

Millî Birlik döneminde dış politikamızda gözle görülebilen en önemli eğilim, genç devletlerle bağıntılarımızı düzeltmek isteğidir. Türk Millî Mücadalesinin Batı boyunduruğundan kurtulmak için açılmış ilk bağımsızlık savaşı olduğu bu dönemde bol bol söylenmeye başlanmıştır. Fakat bu genel eğilim de başarıyla uygulama alanına aktarılamamıştır. Millî Birlik yöneticileri Cezayir sorununa daha yönetimi ilk ele aldıkları günlerden başlayarak büyük bir

(75) Bir yabancı yazara göre, Menderes'le bir yakınlaşma kurmanın mümkün olabileceğini düşündüğü için, Sovyetler Birliği, 27 Mayıs devrimine giden gençlik hareketlerini başlangıçta büyük bir ihtiyatla karşılamıştır (bk. Stuart R. Schram, «L' U. R. S. S. et la Chine devant la Revolution turque,» *Orient*, no. 14 (2e Trimestre, 1960), sh. 152.) Ancak, Millî Birlik yönetiminin yerleşmesinden sonra, Sovyet yöneticileri, Türkiye ile dostça bağıntılar kurmak istediklerini yeniden Türkiye'ye bildirmişler ve Devrimin lideri Cemal Gürsel ile Sovyet Başbakanı Krutçef arasında bu konuda bir yazışma olmuştur (Krutçef'in mektubu ve Gürsel'in cevabı için bk. *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1960). Ancak, Millî Birlik yönetimi sırasında, iki ülke arasındaki ilişkilerde bunun ötesinde bir gelişme olmuş değildir.

(76) Bk. *Resmi Gazete*, 30 Haziran 1960.

(77) Bk. *The Turkish Yearbook of International Relations*, I (1960), sh. 202-204.

önem verdikleri, hattâ ortaya arabuluculuk önermesiyle çıktıkları halde (78), Türkiye, 1960 Aralığında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Siyasî Komisyonunda bu sorunla ilgili olarak yapılan görüşmeler sırasında, Asya - Afrika devletlerinin Cezayir'de Birleşmiş Milletler gözlemi altında bir referandum yapılmasını isteyen tasarısı karşısında çekimser kalmıştır (79). Genel Kurulda yapılan oylama sırasında gene tutum değiştirilmiş ve bu tasarı lehine oy verilmiştir (80). Öteyandan, Arap devletlerle dostluk bağları kurulmak istendiği halde, Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyetinden ayrılmasını tanıyan ilk devlet Türkiye olmuş (81), 1961 yılında Türkiye ile Mısır arasındaki münasebetler en gergin noktalarından birine erişmiştir. Bütün bunlara ek olarak, daha devrimin ilk gününde söylenen Batıya bağlılık sözlerinin de genç devletleri yeni yönetim karşısında dikkatli olmaya yönelttiğine şüphe yoktur.

Millî Birlik yönetiminin Türk dış politikasına getirdiği en önemli yenilik, o zamana kadar tabu olan bu konunun artık açıkça kamu oyunda tartışılmaya başlanmasıdır. Devrimin getirdiği düşünce özgürlüğü havası içinde, her alanda olduğu gibi dış politika alanında da, o zamana değin saklı kalmış bütün düşünce ve akımlar yüzeye çıkmıştır. Bu düşünce ve akımların özellikle aşırı uçlarda olanları iç politika ile dış politika arasında ilişkiler kurmakta, iç politika görüşlerini dış politikaya aktarmakta gecikmemişlerdir. NATO içinde bağımsız bir politika izlenmesinden tam tarafsızlığa, dış Türklerle daha yakın ilişkiler kurulmasından bütün Türklerin aynı sınırlar içinde birleştirilmesi isteğine kadar her türlü düşüncenin yeniden ortaya atılması, Millî Birlik yönetimi döneminde başlamıştır. O zaman başlayan ve günümüzde de devam eden bu tartışmalar, siyasal partilerin aracılığıyla, etkilerini resmî çevrelerde de göstermektedirler.

Kıbrıs Olaylarının Öğrettikleri: Bu incelemenin başında da belirtmeye çalıştığımız gibi, 1963 yılının Aralık ayında Kıbrıs'ta Makarios yönetiminin adadaki Türklere ve Türk haklarına karşı giriştiği saldırılar ve bu yönetimin arkasında yer alan Yunanistan'ın davranışları, o zamana kadar izlenen Türk dış politikasının değişen uluslararası ortam içindeki yerini ve doğruluk derecesini gös-

(78) Bk. «Cezayir ve Türkiye'nin arabuluculuğu», *Akis*, 26 Eylül 1960.

(79) *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1960.

(80) *Le Monde*, 21 Decembre 1960.

(81) *Turkish Yearbook of International Relations*, II (1961), sh. 240.

termek bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. Kıbrıs olayları, herşeyden önce, adanın ve ada Türklerinin geleceğini ilgilendirdiği için dikkat çekicidirler. Ancak, bunun yanısıra, bu olayların Türk dış politikasını yönetenlerin gözünü iyice açmak ve Türk dış politikasına son iki yıldır aldığı yeni yönleri vermek bakımından kesin bir rol oynadıklarına da hiç şüphe yoktur.

Bugün dış politikamıza baktığımız zaman bundan iki yıl önce sine göre büyük değişiklikler görüyoruz. Bir kere, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki bağıntılar gözle görülür biçimde iyileşmiş bulunmaktadır. 1964 yılı sonlarında Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'yı ziyaret etmiş (82), bunu 1965 Ağustosunda Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün yaptığı yolculuk izlemiştir (83). Buna karşılık, 1965 Ocagında SSCB Yüksek Başkanlık Divanı üyesi Podgorni'nin başkanlığında bir Sovyet parlamento heyetinin (84), aynı yılın Mayısında Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye'yi ziyaret ettiklerini görüyoruz (85). Bu gelişmeler sonunda, komünist blok devletleri, 18 Aralık 1965 oylamasında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda, Asya - Afrika devletleri tasarısı karşısında çekimser kalmışlardır (86).

Öteyandan, gene son iki yıl içinde, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin biraz uzaklık kazandığını da görüyoruz. Son yıllara kadar Batıdan gelen her teklife büyük bir istekle katılan Türkiye, 1964 yılı sonlarında, Birleşik Amerika tarafından ileri sürülen «Çok Taraflı Kuvvet» e (MLF) katılmayacağını açıklamış ve böyle bir kuvvetin kurulması için yapılan deneme çalışmalarına gönderdiği subay ve erleri geri çekmiştir (87). Bu kararın üzerinden uzun bir süre geçmeden, Türk hükümeti, Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmeler sırasında Millî Savunma Bakanının ağızından NATO'nun Türk ordusunda yapmak istediği çoğaltmaya yanaşmayacağını açıklamış ve NATO'nun Türk savunma giderlerine yeteri kadar yardımda bulunmadığından yakınmıştır (88). Onun arkasından, Türkiye atomla çalışan bir Amerikan ticaret gemisinin kendi limanlarına gelmesine

-
- (82) Bu ziyaret ve yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiri için bk. *Dışişleri Belleteni*, no. 3 (Ekim - Aralık 1964), sh. 17 - 20.
- (83) Bk. aynı kaynak, no. 11 (Ağustos 1965), sh. 5 - 6 ve 67 - 70.
- (84) Bk. aynı kaynak no. 3 (Ekim - Aralık 1964), sh. 20.
- (85) Bk. aynı kaynak, no. 8 (Mayıs 1965), sh. 110 - 112.
- (86) 1 no. lu dipnotuna bak.
- (87) *Milliyet*, 10 Ocak 1965.
- (88) Savunma Bakanı İlhami Sancar'ın Savunma Bütçesi görüşülürken Cumhuriyet Senato'sunda yaptığı konuşmadan, *Yeni Gazete*, 29 Ocak 1965.

izin verilmediğini açıklamıştır (89). Bir zamanlar en güçlü savaş gemileri İstanbul'a rahatça gelip giderlerken atomla çalışan bir ticaret gemisinin iki ülke arasında bir anlaşmazlık konusu olması, Türk dış politikasını yönetenlerin 1964-1965 yıllarında nasıl bir ruh haleti içinde bulduklarını en açık biçimde ortaya koymaktadır, sanırız. Nihayet, Türkiye ile Birleşik Amerika arasında imzalanan açık, ya da gizli bütün ikili anlaşmaların gözden geçirilmeye başlanması da, üzerinde dikkatle durulması gereken bir başka olaydır.

Türkiye'de dış politika konusunda görülen yeni gelişmeler yalnız resmî çevrelerde olmamıştır. Son iki yıldır, Türk kamu oyu da bu konuda yeni durumlar almaktadır. Bazı Orta Doğu ve Asya ülkelerinde, Lâtin Amerika'da duyulan «*Yankee, go home*» sesleri, 1964 ortalarından başlayarak, Türkiye'de de duyulmuştur. Türk basınında Batıya sıkı sıkıya bağlılığın Türkiye'ye neler kazandırıp neler kaybettirdiği uzun boylu tartışılmaktadır.

Türk dış politikasında 1964 yılından başlayarak görülen değişimleri yalnızca iktidar değişikliğiyle anlatmak mümkün değildir. Gerçekten, bazı dış çevreler bu değişikliği 1961 Ekiminde yapılan seçimlerden sonra önce Adalet Partisiyle, onun arkasından Yeni Türkiye Partisi ve Millet Partisiyle, nihayet kendi başına hükümetler kuran Cumhuriyet Halk Partisinin dış politika görüşlerinde aramışlardır. (90) Ancak, bu partinin 1950-1960 arasındaki tutum ve davranışlarına bakılınca, bunların tek başına Türkiye'deki dış politika değişikliklerini anlatmaya yetmeyeceği hemen ortaya çıkmaktadır. (91) Nitekim, 1961 Ekiminden 1964 başına kadar Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin izledikleri politika eskisinden değişik bir politika değildir. (92) Değişiklik, kesin olarak, 1964 yılında başlamaktadır.

(89) Bk. *Hürriyet*, 28 Ocak 1965.

(90) Ürgüplü hükümetinin Dışişleri Bakanı Sayın Hasan Işık'la yaptığımız bir görüşmede bize söylediklerinden.

(91) Gerçekten, Cumhuriyet Halk Partisi, 1950-1960 döneminde, dış politikanın hiç değilse anahatları bakımından, Demokrat iktidardan farklı görüşler ileri sürmüş değildir. Bu dönemde CHP sözcüleri Menderes hükümetlerinin gözü kapalı Batı'ya bağlanma politikası üzerinde fazla tartışmaya girişmemişler, yapılan anlaşmaların hemen hepsi, TBMM'nden, oy birliğine yakın bir çoğunlukla geçmiştir. CHP'nin bu dönem içinde Demokrat iktidarın dış politikasına yönelttiği tenkitler, çok kere, başlangıçta herkes tarafından «elverişli» ve «millî menfaatlere uygun» bulunan pakt ve anlaşmaların uygulanması ile ilgili biçim tenkitleri olmaktan öteye gidememektedir. Bk. Mümtaz Soysal, «*Dış Politika ve Parlâmento* (Ankara, 1964), sh. 237-242.

(92) Örneğin, CHP ile AP'nin ortak hükümet kurmak konusunda yayınladıkları

Kıbrıs olaylarının Türk dış politikasını bu kadar kökünden etkilemesinin sebepleri nelerdir? Bu sorunun karşılığını verebilmek için önce şunu belirtmek gerekir: Kıbrıs rumlarının adanın yönetiminde değişiklik yapmak için kuvvet yoluyla giriştikleri teşebbüs, uzun çatışmalar ve yorucu çalışmalar sonunda bu ülkenin statüsünü çizmek için varılan 1959 Zürih ve Londra prensip anlaşmalarıyla bu anlaşmaları bütün ayrıntıları ve kesin biçimle hukukî formüllere bağlayan 1960 Lefkoşe andlaşmalarını (93) açık biçimde ihlâl ediyordu. Bu teşebbüsle, devletler arasındaki ilişkilerin temel ilkesini teşkil etmesi gereken uluslararası hukuk çiğnenmiştir. Hele adadaki rum topluluğunun, bu olayda, Türkiyenin komşusu ve büyük inançlarla katılıp bel bağladığı NATO içindeki müttefiki olan Yunanistan tarafından desteklenmesi Türkiye'de haklı olarak sert tepkiler yaratmıştır. Fakat bundan da önemlisi, şüphesiz başta Birleşik Amerika olmak üzere, Türkiye'nin devlet düzenini seçerken kendisine örnek olarak aldığı ve bir dizi siyasal, ekonomik ve askerî bağlarla bağlandığı Batılı devletlerin bu olay karşısındaki tutumlarıdır. Türk kamu oyu bu devletlerin, bağlılıklarını her vesile ile ileri sürdükleri ve imzalarını koydukları her anlaşmada teyid etmeye çalıştıkları uluslararası hukuk düzenini bu olayda da hiçbir tereddüt göstermeden hükümran saymalarını ve Türkiye'nin uluslararası andlaşmalarla sağlanmış haklarını kullanmasına engel

bildiride şöyle denilmektedir: «... Dış politikamız, Türk milletinin Batılı anlamda demokratik rejimi kabul etmiş olmasının tabii sonucudur. Bu itibarla, batı demokrasileriyle samimî ittifakımız, NATO ve CENTO'ya karşı taahhütlerimiz ve bütün komşularımızla iyi komşuluk prensibi dahilinde normal münasebetlerimizi devam ettirmek arzusu, dış politikamızın esasıdır...» (bk. *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1961). Bu hükümetin programında da şu satırlar görülüyor: «Atatürk devrimleri neticesinde yalnız siyasî alanda değil, her alanda kendileriyle kuvvetli bağlar kurmuş olduğumuz NATO müttefik ve dostlarımızla münasebetlerimizi eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve daha da geliştirmek için tarafımızdan her türlü gayret sarfedilecektir...» (*Ulus*, 28 Kasım 1961). Bunlara ek olarak, İnönü, seçimlerin öncesinde yaptığı bir konuşmada «... Türkiye'nin dış siyaseti uzun senelerdenberi hemen hemen aynı istikamettedir. Millî bir politika halindedir. CHP ileride aynı istikameti takip edecektir. Diğer partiler ile dış politikada bir değişiklik olamaz. Merak edilecek hiçbir şey yoktur...» demektedir (*Ulus*, 20 Temmuz 1961). Bu sözlerin yanısıra, 1964 başına kadar, Türk dış politikasında gerçek bir değişiklik olmadığını gösteren davranışlar da vardır. Örneğin, Küba buhranı sırasında Kennedy'nin tutumunu ilk destekleyen devletlerden biri Türkiye olduğu gibi, Washington'un isteği üzerine, Küba'ya yapılan deniz nakliyatını ilk durduran ülke de Türkiye'dir (Bk. *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1962).

(93) Bu anlaşmaların metni için bk. *The Turkish Yearbook of International Relations*, IV (1963), sh. 201 vd.

olmamalarını bekliyordu. Batılıların tutumunun Türkiye'de yarattığı hayâl kırıklığının hukuk açısından nedenleri budur.

Olup bitenlere siyasal yönden bakılınca da göze parlak bir görüntü çarpmıyor. Batının önderi durumunda olan ve bu niteliğini kendi çıkarlarını gerektirince daha küçük müttefiklerinin kulağını çekerek hatırlatan Birleşik Amerika'nın Kıbrıs konusundaki tutumu, verdiği sonuçlar bakımından, kendi ileri sürdüğü gibi tarafsızlık ya da karışmamak değil, haksızın haklı karşısındaki desteklenmesi olmuştur. Başka bir deyişle Birleşik Amerika, Kıbrıs anlaşmazlığında, kendisine daha az bağımlı ve haksız olan müttefiki Yunanistan'ı kendisine daha sadık ve haklı olan müttefiki Türkiye'ye tercih etmiştir. (94) Bu durum en azından, Batılı devletlerin çeşitli tarihî, dinsel ve psikolojik nedenlerle Türkiye'ye Avrupa'nın üvey evladı işlemi yaptıkları yolunda Türk halkında ötedenberi var olan bir kanının daha da kuvvetlenmesine yol açmaktadır.

Gerçekten, Kıbrıs olaylarının gelişme çizgisine kısaca göz atılacak olursa, Birleşik Amerika'nın bu konudaki tutumu şöyledir: Bu devlet, Türkiye'nin kendisine uluslararası hukukun vermiş olduğu hakları kullanmasına engel olurken Yunanistan'ın bu hukuku çiğnemesine göz yummuş, hattâ kayıtsız davranışlarıyla ona ortak bile olmuştur. Birleşik Amerika bundan da ileri gitmiş, Türkiye'yi kendisine siyasal ve ideolojik bakımlardan bir numaralı karşıt olarak seçtiği Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakabileceğini bile göstermiştir. 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu, bu gerçeği açıkça ortaya koymakta mıdır? (95) Oysa, bugün Türk dış politikasının dayanak noktalarından başlıcası olan NATO'nun, hiç değilse başlangıçta, Sovyet tehlikesine karşı kurulduğunu unutmamak gerekirdi. Johnson'ın artık pek meşhur olan bu mektubu göstermiştir ki, Birleşik Amerika, Sovyetler Birliğini bu devlet yalnız Amerikan çıkarlarını doğrudan doğruya tehdit ettiği sürece ve ancak bu ölçüde düşmanı saymakta ve De Gaulle'ün de haklı olarak belirttiği gibi, lideri bulunduğu ittifaklar zincirini bu amaçla kullanmak istemektedir. Johnson'ın mektubundan çıkan bu sonuç Türk dış politikasını yönetenleri uyarmış ve Türkiye, bundan bir süre önce, Kızey Atlantik Andlaşmasını uzatmak zamanı gelince ortaya bazı isteklerle çıkacağını açıklamıştır. (96)

(94) Bu tercihin nedenleri için bk. Bülent Ecevit, «Kıbrıs ve Amerika», *Milliyet*, 30 Mart 1965.

(95) Johnson mektubunun metni için bk. *Hürriyet*, 13 Ocak 1966.

(96) «Dışişleri Bakanlığı sözcüsü ... 20 yıllık NATO ittifak andlaşmasının 1969'da

Birleşik Amerika'nın bu davranışlarını Kıbrıs anlaşmazlığının bugün gelip dayandığı noktanın bütün sorumlunu onun üzerine yıkmak için saymıyoruz. Kıbrıs anlaşmazlığının Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin çıkarlarına en uygun biçimde çözülmesine engel olan nedenlerin başında elbette Türkiye'nin yanlış tutumları vardır. Bir kere Türkiye uzun yıllar Kıbrıs adasının ve oradaki Türklerin durumuna kayıtsız kalmış, ekonomik ve siyasal üstünlüğün hergün biraz daha çok rumların eline geçmesinden endişe duymamıştır. (97) İkinci, çok geç olarak sarıldığı Kıbrıs davasında, 1960 düzeninin, rumlar tarafından «Enosis»e giden yolda geçici bir aşama olduğunu görememiştir. 1960 Ağustosundan 1963 Aralığına kadar uzanan süre içinde Kıbrıslı rumlar bu yolda atacakları son adımların hazırlığını yaparken, Türkiye uluslararası andlaşmaların uygulanmaması karşısında pasif protestolardan başka birşey yapamamıştır. (98) Nihayet, 1963 Aralığından sonraki gelişmeler sırasında, ada üzerindeki Türk hak ve çıkarlarının hangi yollardan, hangi araçlarla korunacağı konusunda kesin bir görüşe varılamamış, diplomatik çabalar ise Batılıların sonunda bizi tutacakları, NATO'nun en doğudaki ileri karakolunu kırmayı göze alamayacakları gibi yanlış bir ka-

sona ereceğini, ancak üye devletlerin arzusu ile bu andlaşmanın süresiz olarak uzatılabileceğini bildirmiş, 1969 yılındaki toplantıda Türkiye'nin ortaya bazı prensipler atacağını söylemiştir. Bakanlık sözcüsü, Türkiye'nin NATO'ya götüreceği prensiplerin sekiz, on aydanberi devam eden çalışmalarla belirlediğini bildirmiş, bu prensipleri şöylece sıralamıştır : 1) Andlaşmalar tedafii olmalıdır, 2) NATO eşit haklar üzerine müesses olmalı; büyük, küçük üye farkı yapılmamalıdır, 3) Türkiye'nin bulunduğu bölgenin savunulması sağlanmalıdır, 4) Savunmaya iştirak nisbeti hakkaniyete uygun olmalıdır, 5) üyeler arasında doğabilecek anlaşmazlıkları hâl için bir organ meydana getirilmelidir.» Bk. *Yeni Gazete*, 13 Ocak 1966.

- (97) Örneğin, 1950 yılının başlarında, Kıbrıs Rumları adanın egemenliğini kendi ellerine geçirmek için çalışmaya koyuldukları bir sırada, zamanın Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, TBMM'nde yaptığı bir konuşmada «Kıbrıs meselesi diye birşey yoktur... Kıbrısta yapılan hareketler ne olursa olsun, ve bunları yapanlar kim olursa olsun, İngiltere hükûmeti Kıbrıs adasını başka bir devlete terketmeyecektir. Bu böyle olunca, gençlerimiz beyhude yere heyecana kapılıyorlar. Lüzûmsuz yere yoruluyorlar» demektedir. Hemen hemen aynı sözler, 1954 yılında, Demokrat iktidarın Dışişleri Bakanı Fuat Köprükü tarafından söylenmektedir (bk. Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, 1954-1959, Türk Hükûmeti ve Kamu oyunun davranışları*, (Ankara, 1963), sh. 20 ve 51.)
- (98) Kıbrıs rumlarının 1963 Aralığına kadar yaptıkları, 1960 andlaşmalarını ihlâl eden davranışlar konusunda bk. Christian Heinze, «The Cyprus Conflict, The Western Peace System Put to the Test», *The Turkish Yearbook of International Relations*, IV (1963), sh. 44 - 62.

nıda düğümlenmiştir. (99) İşin dünya kamu oyunun hakemliğini gerektirebileceği pek geç anlaşılmış, iyi niyet heyetleri gibi geç ve etkisi şüpheli tedbirlerle zaman kaybedilmiştir. (100) İyi niyet heyetleri yola çıktığı sırada, Türk dış politikası, sırtında onbeş yıllık bir yanlış uygulamanın mirasını taşıyordu.

V. SONUÇ

Türk dış politikasının niteliği ve sorunları hakkında şimdiye kadar yazdıklarımız bizi şu sonuca götürüyor: Dış politikamızı yönetenler, İkinci Dünya Savaşından buyana, uzun süreli ulusal çıkarlarımızın gerektirdiği biçimde davranışlar gösterememişler, daha çok günlük endişelerinin etkisi altında kalmışlardır. Burada şimdiye kadar değinmediğimiz bir başka örnek verelim: Türkiye, Ortak Pazara girmek teşebbüsü içindedir. Eğer şartların gerçekleştiği kabul edilirse, üç ilâ sekiz yıl sonra üyeliğe geçiş dönemi başlayacaktır. Oysa, şimdiye kadar, değil Ortak Pazar üyeliğinin, bu geçiş döneminin Türk ekonomisi üzerinde ne gibi etkiler yapacağını gösteren bir ciddi çalışma bile yapılmamıştır. Günlük ekonomik ve politik endişelerle yapılan bir ortaklık, belki ileride bütün Türk ekonomisini ağır bir ipotek altına koyabilecektir.

Bugün yaşadığımız dünya, uluslararası ilişkilerin hızla değiştiği bir dünyadır. Son yıllarda görülen değişmelerin en önemlisi, Batı ve Doğu bloklarında görülen çözülmelerdir. Bilindiği gibi, Doğuda Sovyetler Birliği ile bu devletin müdahaleleri sonunda sosyalist rejimi benimseyen devletler arasında katı bir blokun kurulması, Batıda da zamanın Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile Fransız düşünürü Jean Monnet'nin felsefesini yaptıkları bir başka blokun kurulmasına yol açmıştır. Fakat bu monolitik sistemlerin ömrü çok uzun olmamıştır. Bir yandan De Gaulle yönetimindeki Fransa'nın, öteyandan da Mao Tse Tung yönetimindeki Çin Halk Cumhuriyeti'nin tutumları sonunda, iki blok lideri ellerindeki mutlak otoriteyi kaybetmeye başlamışlardır. Buna, 1955 yılında toplanan Ban-

(99) Bu kanının etkisizdir ki, Türk hükümeti, başlangıçta, Kıbrıs anlaşmazlığını NATO çerçevesi içinde çözmek için büyük çabalar harcamış; ancak NATO, Türkiye'nin bütün gayretlerine rağmen, «tarafsız bir gözlemci» olmaktan öteye gidecek hiçbir davranışta bulunmamıştır.

(100) Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapılan son oylamada oylarını Türkiye ile aksi yönde kullanan devletlerinin büyük çoğunluğunun iyi niyet heyetleri gönderdiğimiz ülkeler olduğu gözönüne alınınca, bu tedbirlerin ne kadar etkisiz olduğu kendiliğinden ortaya çıkar sanırız.

dung Konferansından sonra daha bilinçli bir nitelik kazanan ve örgütlenen bağımsız devletler gurubunun ortaya çıkması da eklenince, dünyada Amerika Birleşik Devletleri, ya da Sovyetler Birliği'nin dostları, ya da düşmanları biçimindeki ayırım ortadan kalkmaya yüz tutmuştur.

Her iki blokun içindeki bu çözümlenin nedenleri çeşitlidir. Bu nedenlerin birincisi, İkinci Dünya Savaşından sonra yaşama ve kalkınmalarını sağlamak için iki büyük devletten birine sıkı sıkıya bağlanmak zorunu duyan blok üyelerinin, zamanla, ekonomik güçlerini kazanmaları ve artık liderlerin eline bakmaktan kurtulmalarıdır.

Blokların içindeki çözümleri hazırlayan ikinci neden, iki büyük devlet arasında nükleer dengenin kurulması, nükleer silâhların çok yıkıcı nitelikler kazanmasıdır. Çıkacak bir nükleer savaşın eriştikleri ekonomik ve sosyal düzeyi çökertmesinden endişe duyan iki liderin, kendilerini doğrudan doğruya tehlikede görmedikleri bir savaşta ellerindeki çekirdekli gücü bloklarındaki diğer ülkelerle paylaşmak istemeyecekleri kanısı, General de Gaulle'ün Birleşik Amerika'dan, Mao Tse Tung'un da Sovyetler Birliği'nden bağımsız nükleer kuvvet sahibi olmak istemelerine yol açmıştır. Öteyandan, bloklar içindeki küçük devletlerin iki lider bakımından önemlerinde de büyük değişiklik olmuştur. Kıt'alararası balistik füzeler geliştikçe, bu devletlerin füze üsleri olarak önemi azalmıştır, buna karşılık iki blokun arasında başlayan barışçı çekişme yüzünden ekonomik, ideolojik ve psikolojik bakımdan önemleri artmıştır. Türk yöneticileri dış politikamıza yeni yönler verirlerken bu gerçeği göz önünde bulundurmalıdırlar.

Bloklar, içindeki gevşemenin üçüncü nedenini bir dizi psikolojik faktörlerde aramak lâzımdır. Onbeş yıllık bir gerginliğin verdiği bıkkınlık sonunda, iki kamptaki yöneticiler halklarını devamlı bir ideolojik baskı altında tutmakta zorluk çekmeye başlamışlardır. Kennedy'nin tebessümlerinden sonra, Sovyet yöneticileri tarım üretimindeki başarısızlıklarını «emperyalist çevreleme» bağlamaya güçlük çekmeye başlamışlardır. Aynı biçimde, Stalin'in mirasına konan Krutçef'in «barış içinde birarada yaşama» sloganı «Sovyet tecavüzü» tehlikesini Batı için başlıca sorun olmaktan çıkarmıştır. Böyle olunca, her iki blokta da, «ağabeyler» yalnızca büyüklükleri yüzünden sayılan, ya da korkulan kimseler olmaktan uzaklaşmışlardır. İç politikada olduğu gibi dış politikada da, yeni akımlar ve görüşler moda olmuştur. Dış politikadaki bu yeni akımları «yeni milliyetçilik» ve «yeni-tarafsızlık» olarak adlandırmak mümkündür. Bu yeni akım-

lar sayesinde her devlet dünya olayları karşısında ağırlığını arttırmaya çalışmaktadır. Artık yeni uluslararası ortamda her devletin kendini ancak kendi imkânları ve kaynaklarıyla en iyi biçimde koruyabileceği kanısı doğmuştur. Korkmamaya, ya da kendi kendine yeter olmaya çalışan halklar, diğerlerinin ideolojik üstünlüklerine inanmamaya, ya da kendi çıkarları, kendi kalkınmaları için en uygun düşen yolları ve düşünceleri uygulamaya başlamışlardır.

Dünyada beliren bu akımlara Türkiye'nin kayıtsız kalması beklenemez. Körükörüne bir Batı bağılılığı yüzünden, güvenliğimizin sağlanmasından ekonomik kalkınmamıza kadar herşeyi müttefiklerimizden beklemek, hiç gerekmediği halde, bir süre daha zaman kaybetmemize yol açmaktadır. Bir önceki bölümde de, anlatmaya çalıştığımız gibi, Kıbrıs olayları bize yalnızca Batı savunma düzeni içinde çizilecek bir güvenlik politikasının Türkiye'nin güvenliğini ve çıkarlarını korumaya yeterli olmadığını açıkça göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri, NATO'yu, Amerikan çıkarları ve güvenliği tehlikeye düşünce harekete geçecek bir mekanizma olarak yorumlamaktadır. Öteyandan, ulusal kalkınmamızı da artık dış yardımdan bağımsız olarak düşünmek zamanı gelmiştir. Kalkınmayı sağlamak için elbette şu, ya da bu devletle veya devletler gurubu ile ekonomik işbirliği ve anlaşmalar yapılacaktır. Fakat, bu anlaşmaların Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığına gölge düşürmemesine, bu bağımsızlığın alınacak yardım için pazarlık konusu yapılmamasına büyük bir dikkat göstermek gerekir. Alınan dış yardımların bugünkü biçimi ile büyük bir yararı dokunmak şöyle dursun, Türkiye'ye hem ekonomik gelişme, hem de dış politika hürlüğü bakımından ayakbağı olmaktan başka bir şeye yaramadıkları bugün pekçok düşünür tarafından benimsenmeye başlamış bir kanıdır.